

**Câhiliye Şiirinde Sosyal Adaletsizliğe Bir Başkaldırı:
Sa‘âlik Şairlerde “Fakirlik” Teması**
A Rebellion Against Social Injustice in Jâhiliyyah Poetry:
The Theme of “Poverty” in Şa‘âlik Poets

İsa GÜCEYÜZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belâgatı ABD,
Assistant Professor, Social Sciences
University of Ankara, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
isa.guceyuz@asbu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7488-6914

Bedrettin ARVASI

Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı
PhD Student, Social Sciences University of
Ankara, Institute of Islamic Studies,
Department of Basic Islamic Sciences
bedrettin.arvasi@student.asbu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2971-4088

DOI: 10.56720/mevzu.1585005

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Kasım / November 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Ocak / January 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March

Atıf / Citation: Güceyüz, İsa – Arvasi, Bedrettin. “Câhiliye Şiirinde Sosyal Adaletsizliğe Bir Başkaldırı: Sa‘âlik Şairlerde “Fakirlik” Teması” Teması”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (Mart 2025): 365-408. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1585005>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

İslâm öncesi Arap toplumunda, adeta medya görevi üstlenen şiire büyük önem verilmiş ve bu nedenle dönemin toplumunda birçok şair yetişmiştir. Edebiyatçılar, Câhiliye dönemi şairlerini çeşitli kategorilere ayırmıştır. Mu'allaka sahibi şairler, fursân (süvari) şairler, sa'âlik (fukara/eşkîya) şairler, kadın şairler, hanif şairler ve cömert şairler bu tasniflerden bazılarıdır. Arap edebiyatında mu'allaka şairlerinden sonra en dikkat çeken grubun sa'âlik şairler olduğu söylenebilir. Sa'âlik şairlerin sayısı ve isimleri konusunda kaynaklarda netlik bulunmamakla birlikte 'Urve b. el-Verd, Ebû Hirâş el-Huzelî, Şenferâ, Teebbeta Şerran ve Suleyk b. es-Suleke gibi şairlere bu kategoride yer verilmektedir. Mu'allaka şairleri ve şiirleri araştırmacılar tarafından detaylı olarak incelenmiş ancak sa'âlik şairler ve şiir temaları yeterli ölçüde tahlil edilmemiştir. İslâm öncesi Arap toplumunda su'lûk hareketinin ve böyle bir şair topluluğunun ortaya çıkmasında çeşitli etkenlerden söz edilmektedir. Sosyal ve ekonomik nedenler bu sebeplerin başında gelmektedir. Nitekim şairlerin bir kısmı içinde yaşadığı fakirlikten kurtulmak maksadıyla su'lûk hareketine dâhil olurken bir kısmı da kabilelerinde hor görüldükleri için bu harekete katılmıştır. Bazı şairlerin köle çocuğu olmalarının yanı sıra annelerinden dolayı siyahi bir ten rengine sahip olmaları nedeniyle kabileleri tarafından dışlanmaları, su'lûk hareketine katılmalarına neden olmuştur. Çünkü Câhiliye toplumunda ekonomik ve sosyal statü önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda araştırmada ele alınan şairler, su'lûk hareketine katılma gerekçelerine göre tasnif edilmiştir. Fakirlik hakkında şiiri bulunmayan sa'âlik şairler araştırmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Sa'âlik şairler şiirlerinde kahramanlık, atılganlık, mertlik, cömertlik ve paylaşımcı olma gibi temel temalara yer vermiştir. Bununla birlikte fakirlik ve fakirlikten kurtulma yolları, diğerkâm olma, zilletten uzak durma ve onurlu yaşam gibi konuları da şiirlerinde ağırlıklı olarak işlemiştir. Sa'âlik şairler, şiirlerinde toplumdaki zengin-fakir ayırımına vurgu yaparak, özellikle fakirlere yapılan haksızlıkları eleştirmiştir. Bu yönüyle sa'âlik şairlerin şiirlerinin toplumdaki sosyal adaletsizliğe bir başkaldırı niteliği taşıdığı söylenebilir. Onurlu bir fakirliğin utanılacak bir durum olmadığı, cimriliğin hâkim olduğu zenginlikten çok daha üstün ahlâki bir duruş olduğu şiirlerde ifade edilmiştir. Bu bağlamda -zorla dahi olsa- sosyal adaleti sağlamak maksadıyla zenginden alıp fakirlere dağıtmak meşru görülmüştür. Bununla birlikte zenginlere yalakalık yapan ve

asalak geçinen fakirler de tenkit edilmiştir. Kendisinin de ihtiyacı olduğu halde elindeki imkânı başka kimselerle paylaşabilmek önemli bir erdem olarak sunulmuştur. Sa'âlik şairlere göre, sadece zevk için gereğinden fazla yemek kınanacak bir olgudur. Ayrıca kişinin sabit bir yeri ve rahat bir yatağı olmamalıdır. Paylaşılmayan zenginlik de sahibini cimriliğe ve ahlakî çöküşe sürükler. Sa'âlik şairler tarafından toplumdaki tabakalaşmaya karşı ağır eleştiriler yapılmış ve sosyal düzenin sağlanması için ahlakî bir dönüşüme ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Nitekim sürekli mal biriktirmek ve bu malı ihtiyaç sahipleriyle paylaşmamak toplumsal yozlaşmanın bir aracı olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Câhiliye Şiiri, Sa'âlik Şairler, Sosyal Adalet, Şiir Temaları, Fakirlik.

Abstract

In the pre-Islamic Arab society, great importance was given to poetry, which served as a media, and therefore many poets were raised in the society of that period. Literary scholars have divided the poets of the Jâhiliyyah period into various categories. Mu'allaka poets, fursân (cavalry) poets, şa'âlik (poor/bandit) poets, female poets, hanîf poets and generous poets are some of these classifications. It can be said that the most remarkable group in Arabic literature after the mu'allaka poets is the şa'âlik poets. Although there is no clarity in the sources about the number and names of şa'âlik poets, poets such as 'Urve b. el-Verd, Ebû Hirâsh al-Huzelî, Shanferâ, Teebbeta Sherran, Suleyk b. al-Suleke are included in this category. Mu'allaka poets and their poems have been examined in detail by researchers, but şa'âlik poets and their poetry themes have not been analyzed sufficiently. Various factors are mentioned in the emergence of the şu'lûk movement and such a poet community in the pre-Islamic Arab society. Social and economic reasons are among the main reasons. As a matter of fact, while some of the poets joined the şu'lûk movement in order to escape from the poverty they lived in, some of them joined this movement because they were despised in their tribes. In addition to being the slave children of some poets, they were ostracized by their tribe because their mother had a black skin color, caused them to join the şu'lûk movement. Because economic and social status has an important place in the Jâhiliyyah society. In this context, the poets examined in the research were classified according to their reasons

for participating in the şu'lūk movement. Şa'âlik poets who do not have poems about poverty are not included in the scope of the research. Şa'âlik poets included basic themes such as heroism, assertiveness, bravery, generosity and sharing in their poems. In addition, they mainly dealt with topics such as poverty and ways to escape poverty, being altruistic, staying away from humiliation and honorable life in their poems. Şa'âlik poets emphasized the distinction between rich and poor in society in their poems and criticized the injustice done especially to the poor. In this respect, it can be said that the poems of şa'âlik poets are a rebellion against social injustice in society. It is expressed in the poems that honorable poverty is not something to be ashamed of, and that it is a much superior moral stance than wealth dominated by stinginess. In this context, it has been deemed legitimate to take from the rich and distribute to the poor in order to ensure social justice, even by force. However, the poor who fawned over the rich and acted as parasites were also criticized. It is presented as an important virtue to be able to share the resources you have with others, even though you need them yourself. According to şa'âlik poets, eating more than necessary just for pleasure is a condemnable phenomenon. In addition, the person should not have a fixed place and a comfortable bed. Wealth that is not shared leads its owner to stinginess and moral collapse. Şa'âlik poets made heavy criticisms against the stratification in society and emphasized the need for a moral transformation to ensure social order. As a matter of fact, constantly accumulating wealth and not sharing these goods with those in need has been seen as a means of social corruption.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric (al-Balāğah), Jāhiliyyah Poetry, Şa'âlik Poets, Social Justice, Poetry Themes, Poverty.

Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: İG (%60), BA (%40) Veri Toplanması / Data Collection: İG (%45), BA (%55) Veri Analizi / Data Analysis: İG (%55), BA (%45) Makalenin Yazımı / Writing up: İG (%50), BA (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: İG (%60), BA (%40)
------------------------	---

Giriş

İslâm öncesi Arap toplumu, Bedevîler ve Hadarîler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hadarî Araplar, yerleşik hayat yaşayıp ticaret, tarım ve el sanatlarıyla uğraşmıştır. Bedevî Araplar ise çöllerde, yerleşik düzenden uzak bir yaşam sürmüştür. Hayvancılık, ticaret ve tarım gibi faaliyetlerle geçimlerini sağlamaya çalışmıştır. Bedevî Arapların yaşam koşullarının Hadarîlere nazaran daha zor olduğunu söylemek mümkündür.

Arap toplumunda önemli bir yere sahip olan kabilecilik anlayışı, Hadarîler ve Bedevîler arasında sosyal statü farklılıklarına neden olmuştur. Dönemin toplumunda müreffeh bir hayat sürmenin yolu, kalabalık ve zengin bir kabileye mensup olmaktan geçmiştir. Câhiliye döneminde birey, ancak bir kabileye olan aidiyeti ile sosyal yaşamda kendine yer bulabilmiştir.¹

Câhiliye döneminde; toplumsal normlar, aile yapısı, kabileler arası ilişkiler gibi birçok farklı unsur sosyal hayatı etkilemiştir. Bu dönemde Arap Yarımadası'nda yaşayan kabileler, genellikle göçebe bir hayat tarzını benimsemiştir. Böylelikle kabile üyeleri arasında yakın bir bağ ve dayanışma meydana gelmiştir. İslâm öncesi Arap toplumunda, aile ve kabile gibi toplumsal yapılar oldukça önemlidir.² Dönemin toplumunun temelini oluşturan aile, sosyal hayatın merkezinde yer almıştır. Aile bireyleri arasında oldukça güçlü bağlar bulunmaktadır. Bu bağlamda aile fertleri arasındaki ilişkiler, toplumun genel yapısına önemli ölçüde yön vermiştir. Ailedeki otoritesi oldukça güçlü olan baba, aile

¹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî el-'asru'l-Câhilî* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1960), 52.

² Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 68.

reisi olarak kabul edilmiştir.³ Arap toplumunda erkekler genellikle savaş ve ticaret gibi faaliyetlerle meşgul olurken kadınlar, aile içindeki işlerle ve çocuk bakımıyla ilgilenmiştir.⁴

İslâm öncesi Araplarda din, sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Putların merkezde yer aldığı çok tanrılı inançlar toplumda etkili olmuştur. Dinî ritüeller, toplumsal etkinliklerin merkezinde yer almıştır.⁵ İslâm'ın ortaya çıkışıyla birlikte bu dinî dinamikler yerini büyük oranda tevhid inancına bırakmıştır.⁶ İslâm, kabilecilik ve putperestliğe dayalı toplumsal yapıyı büyük ölçüde değiştirmiştir. Böylelikle toplumsal statüye dayalı kabile sistemi yerine adalet merkezli bir toplum inşa etmeyi hedeflemiştir.⁷

Câhiliye dönemi Arap toplumunda her kabilenin kendi lideri vardır. Kabile fertleri bu liderin otoritesini tanımak zorundadır. Kabileler arası ittifak, ticaret ve evlilikte lider önemli bir role sahiptir. Bununla birlikte zaman zaman kabileler arası anlaşmazlık ve çatışmalar da görülmüştür.⁸ Bu dönemde, kabileler arasındaki güç mücadeleleri ve rekabet, sosyal hayatın önemli bir parçasıdır.⁹ Rekabet ve liderlik mücadeleleri sonucu ortaya çıkan sosyal düzensizlik, toplumda haksızlık ve adaletsizliklerin görülmesine sebep olmuştur.¹⁰

Câhiliye dönemi kabilelerinde görülen haksızlıklar; kan davaları, adaletin uygulanmaması ve kadının ikinci sınıf insan muamelesi görmesi gibi şekillerde tezahür etmiştir. Dönemin toplumunda, bir kabile üyesinin başka bir kabile üyesine zarar vermesi sonucu başlayan kan davası bazen nesiller boyunca devam etmiştir. Bu durum adaletin sağlanmasını engellediği gibi öç alma düşüncesini de tetiklemiştir. Kabilelerin adalet anlayışı, üyelerinin statülerine göre

³ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıcından İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)* (Ankara: Yeni Çizgi, 1995), 33.

⁴ Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, çev. Şevkî Dayf (Dâru'l-Hilâl, 1936), 1/24-25.

⁵ Yaşar Kutluay, "İslamdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1-4 (1957), 159-162.

⁶ Seyyid Ahmed 'İvadullah, *Mekke fî 'asri mâ kable'l-İslâm* (Riyad: Dâru Melik Abdulaziz, 1980), 33.

⁷ 'İvadullah, *Mekke fî 'asri mâ kable'l-İslâm*, 28; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 75.

⁸ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, 26.

⁹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 54.

¹⁰ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 66.

farklılık göstermiştir. Bu dönemde kadınlar genellikle ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüştür. Miras hakkı bulunmamakla birlikte erkeklere ait bir mülk gibi değerlendirilmiştir.¹¹

Arap edebiyatında ve Câhiliye döneminde şiir önemli bir yere sahiptir. Bazı kaynaklarda Araplarda şiirin tarihinin İslâmiyet'ten yedi asır öncesine dayandığı ifade edilmiştir.¹² Câhiliye dönemi şairleriyle ilgili; mu'allaka¹³ sahibi şairler, fursân (süvari) şairler, sa'âlik şairler, kadın şairler, hanif şairler ve cömert şairler gibi tasnifler yapılmaktadır. Genel kabule göre İmruu'l-Kays, Tarafe b. el-'Abd, Hâris b. Hillize, 'Amr b. Külsûm, Züheyr b. Ebî Sülmâ, Antere ve Lebîd b. Rebia gibi şairler mu'allaka sahibi şairlerdendir.¹⁴ Celile bint Murra ve el-Hansâ' kadın şairlerden,¹⁵ Umeyye b. Ebi's-Salt hanif şairlerden,¹⁶ Hâtim et-Tâî ise cömert şairlerdendir.¹⁷ Arap edebiyatında mu'allakât önemli bir yere sahiptir. Dönemin edebiyatında mu'allaka sahibi şairlerin ardından en dikkat çeken grubun sa'âlik şairler olduğu söylenebilir. Bu tür şairler, şiir söyledikleri gibi çeşitli sebeplerle kervanlara baskınlar düzenlemiştir. Sa'âlik şairler; ekonomik nedenlerle su'lûk hareketine katılanlar, sosyal hayatta hor görüldükleri için su'lûk hareketine katılanlar ve çeşitli sebeplerle kabilelerinden kovuldukları için su'lûk hareketine katılanlar gibi başlıklar altında incelenmektedir.¹⁸

Câhiliye döneminde haksızlıklarla mücadele edebilecek merkezi bir otorite veya adalet sisteminin olmaması, halkı farklı arayışlara yönlendirmiştir. Şiirin oldukça revaçta olduğu ve adeta medya işlevini üstlendiği bu dönemde

¹¹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 72.

¹² Muhammed Bekr el-Bûcî, *Muhâdarât fi târîhi'l-edebi'l-Câhilî* (Gazze: Camiatu'l-Ezher bi-Gazze Kulliyetu'l-'Âdâb, 2013), 47.

¹³ Mu'allakât, Câhiliye döneminde yedi (veya on) şaire ait seçkin kaside koleksiyonuna verilen addır. Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 158; Süleyman Tülücü, "Mu'allakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/308-310.

¹⁴ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 176; Bûcî, *Muhâdarât fi târîhi'l-edebi'l-Câhilî*, 58-92; Tülücü, "Mu'allakât", 30/308-310.

¹⁵ Bûcî, *Muhâdarât fi târîhi'l-edebi'l-Câhilî*, 107-108.

¹⁶ Bûcî, *Muhâdarât fi târîhi'l-edebi'l-Câhilî*, 102; Ramazan Meşe, "Cahiliye Dönemi Hanif Şairlerin Şiirlerine Tematik Bir Yaklaşım -Tevhid Anlayışı", *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (Haziran 2021), 204.

¹⁷ Bûcî, *Muhâdarât fi târîhi'l-edebi'l-Câhilî*, 111.

¹⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 375.

şairler de toplumsal olaylar hakkındaki düşüncelerini şiir aracılığıyla dile getirmiştir. Bu durum aynı zamanda bazı edebî akımların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Toplumsal bir başkaldırı niteliği taşıyan sa'âlik şairler hareketini bu bağlamda zikretmek mümkündür.¹⁹

Sa'âlik şairlerle ilgili -önemine binaen- gerek klasik gerekse modern dönemde birçok araştırma yapılmıştır. Bazı kaynaklarda sa'âlik şairler ayrı ayrı ele alınırken bazı kaynaklarda da bu şairlerin şiirlerine odaklanılmıştır. Bununla birlikte sa'âlik şairlerin şiirlerindeki temalar yeterli düzeyde ve derinlemesine tahlil edilmemiştir. Kaynaklarda sa'âlik şairler; Câhiliye, Sadru'l-İslâm ve Emevî dönemi şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.²⁰ Bu çalışmada Câhiliye dönemi sa'âlik şairlerden fakirlik temasına şiirlerinde yer verenler ele alınmaktadır. İslâmiyet sonrası sa'âlik şairler, araştırmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Bununla birlikte muhadram²¹ şairlerden olan Ebû Hirâş el-Huzelî fakirlikle ilgili şiirlerini büyük oranda İslâm öncesi dönemde yazdığı için araştırma kapsamına alınmıştır.

Sa'âlik şairlerin sayısı konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Kaynaklarda genellikle 'Urve b. el-Verd (ö. 594), Ebû Hirâş (ö. 15/637), Şenferâ (ö. 510), Tebbeta Şerran (ö. 530), Suleyk b. es-Suleke (ö. 605), Kays b. Hidâde, Hâciz b. 'Avf ve Ebu't-Tamahân'ın içerisinde bulunduğu sekiz şaire yer verilmektedir.²² Araştırmanın temel teması olan "fakirlik" hakkında doğrudan şiiri bulunmayan Tebbeta Şerran, Kays b. Hidâde, Hâciz b. 'Avf ve Ebu't-Tamahân gibi şairlere bu çalışmada yer verilmemiştir. Şairler, su'lûk hareketine katılma gerekçelerine göre tasnif edilmiştir. Kaynaklarda şairlerin, su'lûk hareketine katılma

¹⁹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 67.

²⁰ Ebu'l-Ferec İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 2002), 3/53; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 375.

²¹ Muhadramûn: Câhiliye zamanında ve İslâm döneminde yaşadığı halde Hz. Peygamber'i Müslüman olarak göremeyen kimselere verilen ad. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Efendioğlu, "Muhadramûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/393-394.

²² Bk. İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 3/51-61;5/42; Celâleddin es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, thk. Ali Mansur Fuad (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967), 431; 'Abdulkadir Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1989), 1/440-450; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 52-70.

nedenleriyle ilgili farklı tasnifler yapılmaktadır. Bu araştırmada ekonomik nedenlerle su'lûk hareketine katılan şairler ve sosyal nedenlerle su'lûk hareketine katılan şairler olmak üzere ikili tasnif yapılmıştır. Bazı araştırmalarda 'Urve b. el-Verd'in ismi, haksızlığa uğrayanlara yardım maksadıyla su'lûk hareketine katılanlar arasında zikredilmiş olsa da²³ annesinin nesep ve sosyal statü bakımından düşük bir kabileye mensubiyetinden ve küçük yaşlarda yaşamış olduğu fakirlikten dolayı ekonomik nedenlerle su'lûk hareketine katılan şairler arasında yer verilmiştir. Su'lûk hareketine katılmakla birlikte şiir söylemeyen veya şiir yazdığı halde çalışmanın temel teması olan fakirlik hakkında şiiri bulunmayan şairler araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

1. Sa'âlik Şairler ve Ortaya Çıkış Nedenleri

Sa'âlik şairler, İslâm öncesi dönemde kabilelerinden dışlanan, fakir ya da toplumun alt tabakalarına mensup kimselerden oluşmuştur. Bu şairler, sosyal adaletsizliğe karşı şiirleriyle mücadele etmiştir. Şiirlerinde, toplumdaki zengin-fakir ayırımına vurgu yapan sa'âlik şairler, özellikle fakirlere yapılan haksızlığı eleştirmiştir. Bu şairler, fakirliğin bir zayıflık ya da utanılacak bir durum olmadığını, aksine onurlu bir duruş ve ahlakî üstünlük olduğunu belirtmiştir.²⁴ Sosyal, psikolojik ve ekonomik nedenler, su'lûk şairler hareketine katılmaya etki eden faktörler arasındadır.²⁵

1.1. Sa'âlik Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Sa'âlik kelimesi, *uf'ûl* vezninden²⁶ türetilmiş bir isim olup *su'lûk* kelimesinin çoğuludur. "Fakir, malı mülkü olmayan kişi" gibi anlamlara gelmektedir.²⁷ Bu kelime ıstılahta ise çeşitli sebeplerden dolayı kabilesinden dışlanmış, halk

²³ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 375.

²⁴ 'Urve b. el-Verd, *Dîvân*, 69.

²⁵ Mubârek es-Sadık, "el-Hembâte ve's-Sa'leke", *el-Arabî* 33/362 (1989), 73.

²⁶ Mecduddin el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2012), "sa'leke", 3/320; Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Beyrut: Matba'atu Hukûmeti Kuveyt, 1965), "sa'leke", 12/559.

²⁷ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2003), 2/398; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sîhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Tâmir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2009), 646; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2016), 4/2451.

tarafından hor görülmüş veya fakirlikten yakınan şairleri ifade etmektedir. Bu kişiler, yaşadıkları sıkıntı ve sosyal adaletsizliği başlangıçta şiirlerle dile getirmeye çalışmış, toplumun buna duyarsız kalması sonucunda kendilerini daha iyi ifade etmek üzere gruplaşmaya başlamıştır. Bunun bir neticesi olarak; fakirlere yardım etmeyen zenginlere baskınlar düzenlemiş, elde ettikleri malları yoksul kişilere dağıtmış, böylece savundukları sosyal adaleti kendilerince sağlamaya çalışmışlardır.

Sözlük anlamıyla bağlantılı bir edebî terim haline gelen *sa'âlik* kelimesi, kendilerine özgü şiir yazan kişilere isim olarak kullanılmıştır. Bu şairler, toplumda gördükleri sosyal adaletsizliği şiirlerle ifade etmeye çalışmış, bunun etkili bir yöntem olmadığını anladıktan sonra çöllerde yaşamaya ve buralardan geçen ticaret kervanlarına baskınlar düzenlemeye başlamışlardır. *Sa'âlik* kelimesi başlangıçta sözlük anlamıyla doğrudan ilişkiliyken, bu şairlerin kervanlara baskın düzenlemek gibi farklı yollara başvurmaları neticesinde mevcut anlamından uzaklaşarak yeni anlamlar kazanmıştır. Anlam kaymasına uğrayan kelime 'eşkiyalık yapan şairler, yol kesen haramiler' gibi anlamlarda kullanılmış ve zamanla "*eş-Şu'arâu's-Sa'âlik*" (Sa'âlik şairler) şeklinde sıfat tamlamasıyla ifade edilmiştir.²⁸

İslâm öncesi Arap Yarımadası'nda yaşayan sa'âlik şairleri kendi içerisinde üç kısma ayırmak mümkündür. Bu sınıflandırma aynı zamanda şairlerin hangi gerekçelerle bu harekete katıldıklarına işaret etmektedir. Birinci kısım şairler, yaptıkları ahlaksızlık veya törelere aykırı davranışlarından dolayı kabilelerinden kovulanlardır. Bunlara *el-hule'â'* veya *eş-şuzâz* (terkedilmişler/marjinaller) da denilmektedir. İkinci kısım şairler, anneleri Habeşli siyahi köle olan ve bu nedenle babaları tarafından dışlanan çocuklardır. Bu şairler; annelerinin Habeşli olması, siyah ten rengine sahip olmaları ve soylu bir aileden gelmemeleri sebebiyle babaları tarafından istenmemiş ve kabileden kovulmuştur. Bunlara *Ağribetu'l-Arab* (Arap kargaları) denilmektedir. Üçüncü kısım ise *hule'â'* ve *Ağribetu'l-Arab*'dan yani ilk iki kategoriden olmadığı halde sa'âlik hareketine katılan şairlerdir.²⁹ Bu bağlamda sa'âlik kelimesinin zaman içerisinde kazandığı

²⁸ Yûsuf Halîf, *eş-Şu'arâu's-Sa'âlik fi'l-'asri'l-Câhilî* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1986), 23; Ahmed Emîn, *es-Sa'leke ve'l-futuve fi'l-İslâm* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1951), 375.

²⁹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 375.

anlamın Arap toplumunun yaşadığı sınıfsal eşitsizlikten etkilendiği söylenebilir. Nitekim başlangıçta yoksulluk ve buna bağlı olarak yaşam şartlarının zorlaşması ile ilişkili olarak kullanılan kelime zamanla sa'âlik şairlerin sosyal statü ve adalet anlayışlarını yansıtacak özel bir anlam kazanmıştır.³⁰ Bu şairler, Türkçeye eş veya yakın anlamlı olarak; eşkıya, kurtlar (zü'bân), kötülük yapmaktan zevk alanlar (şüttâr), meşrû nizama başkaldıranlar (füttâk), hırsızlar (lusûs) ve başıboş dolaşanlar (ayyârûn) gibi isimlerle çevrilmiştir.³¹ Mevcut isimlendirmelerin bu gruptaki şairleri –sadece menfi yönlerine dikkat çektiği için– tam olarak nitelmediği söylenebilir. Dolayısıyla “sa'âlik” kelimesinin “fukara” veya “fakir kimseler” manasındaki kök anlamını da göz önünde bulunduran ve bu gruptaki şairlere objektif bir bakış açısı sunan yeni çeviri girişimlerine ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

1.2. Şairlerin, Su'lûk Hareketine Katılma Sebepleri

Sa'âlik şairler; yaşadıkları toplumun zorlu şartlarından, gelenek baskısından, ekonomik yetersizliklerden ve bunların sebep olduğu aşağılık duygusundan kurtulmanın tek yolunun çöl ve mağaralarda yaşamaktan geçtiğini düşünmüştür. Dolayısıyla kabilelerinden ayrılarak yeni bir hayat benimsemiş ve zorlu yaşam şartlarıyla mücadele etmişlerdir.

Sa'âlik şairlerin sayısı konusunda netlik yoktur. Kaynaklarda 'Urve b. el-Verd, Ebû Hirâş, Şenferâ, Teebbeta Şerran, Suleyk b. es-Suleke, Kays b. Hidâde, Hâciz b. 'Avf ve Ebu't-Tamahân gibi isimler zikredilmektedir. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967), sa'âlik şairlerin sayısının yedi olduğunu ifade etmekte ve şairlerle alakalı geniş bilgiler vermektedir.³² Suyûtî (ö. 911/1505) ise sayı vermemekle birlikte bazı sa'âlik şairlerden istişhâd yapmaktadır.³³ Corcî Zeydân, yedi sa'âlik şair ismi zikretmekte ve bunlardan Şenferâ, Teebbeta Şerran, Suleyk ve 'Urve'nin hayatlarını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Diğer şairler hakkında ise ilgili kaynaklara yönlendirme yapmaktadır.³⁴ Şevkî Dayf ise bu

³⁰ Ahmet Mahmut Abbas, *'Urve b. el-Verd eş-şâ'ir es-su'lûk* (Sudan: Omdurman İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 26.

³¹ Bk. İsmail Durmuş, “Su'lûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek 2/528.

³² Bk. İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 20/240;21/94-128.

³³ Suyûtî, *el-Muzhir fi ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, 431.

³⁴ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, 141.

şairleri su'lûk hareketine katılma sebeplerine göre üç kısımda incelemektedir. Birinci kısım, genel ahlak kurallarına uymadıkları için kabilelerinden dışlanan şairlerdir. Dayf, bu grupta Hâciz el-Ezdî, Kays b. Haddâd ve Ebu't-Tamahân'ı zikretmektedir. İkinci kısımda köle çocuğu olmaları ve ten renkleri sebebiyle dışlanan şairlerden söz etmekte; Suleyk b. es-Suleke, Teebbeta Şerran ve Şenferâ'yı bu grupta zikretmektedir. Dayf; üçüncü kısımda, ilk iki gruptan olmayıp, haksızlığa uğramış kişilere yardım etmek ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla su'lûk hareketine katılan şairlerden bahsetmektedir. Bu kısımda 'Urve b. el-Verd'e yer vermektedir.³⁵ Bu bağlamda kaynaklarda geçen sa'âlik şairlerin sayısı ve isimleri konusunda bir netlik olmadığı ifade edilebilir.

Şairlerin, su'lûk hareketine dâhil olma nedenleri ve bu nedenlerin sırası edebiyat tarihçilerine göre farklılık göstermektedir. Ekonomik faktörler genellikle su'lûk hareketine katılma gerekçeleri arasında başta yer almaktadır.³⁶ Câhiliye dönemi Arap Yarımadası sosyal adaletsizlik açısından oldukça uç bir noktayı temsil etmektedir. Zengin ve aristokratlarla, açlık ve sefillikle boğuşan insanlar aynı toplumda yaşamaktadır. Zengin sınıf, mülk sahibi olmayan fakirleri dışlamıştır. Bazı zenginler, -aynı kabilede dahi olsa- etrafında açlık ve yoksulluk çeken fertlere yardım etmemiş, onları görmezden gelmiştir. Bu durum fakirlerin, malını paylaşmayan zenginlere düşmanlık beslemesine yol açmıştır.³⁷ Sa'âlik şairlerin şiirlerine ve bu şiirlerdeki anlam dünyasına bakıldığında keskin bir yoksulluk duygusuna, bu duygunun onların üzerindeki psikolojik etkisine, sosyal statülerinin düşüklüğüne ve toplumun onlara yeterince değer vermemesine dikkat çektikleri görülmektedir.³⁸ Bununla birlikte Câhiliye döneminde yaşanan ahlakî bozukluklar dönemin Araplarına has olmadığı gibi bu dönemde Arapların birçok olumlu hasletinden bahsedebilmek de mümkündür.³⁹

³⁵ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 375.

³⁶ Mubârek es-Sadık, "el-Hembâte ve's-Sa'leke", 73.

³⁷ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 374.

³⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 377.

³⁹ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/19.

Yaşadıkları adaletsizliği şiirlerle ifade etme yoluna giden şairler, bunun yeterince etkili bir metot olmadığını ve zengin sınıfın fakirleri görmezden geldiğini gördüklerinde farklı yöntemler aramıştır. Zenginlerin ticaret kervanlarına silahlı baskınlar yaparak aldıkları ganimetleri fakirlere dağıtmak bu yöntemlerin başında gelmektedir.

2. Sa'âlik Şairlerin Şiirlerindeki Genel Temalar

Sa'âlik şairler, şiirlerinde medih (övgü), hiciv (yergi), tehdit, nesîb (sevginin güzel yönlerini övmek), hikem, mersiye (ağıt) gibi farklı temalar üzerinde durmuştur.⁴⁰ Ayrıca onurlu fakirlik, cesurluk ve silah kullanmadaki ustalık da övünülen unsurlar arasında yer almaktadır. Câhiliye'nin önemli şairlerinden Şenferâ el-Ezdî bu durumu aşağıdaki dizeleriyle ortaya koymaktadır:⁴¹

فِي الْأَرْضِ مَنْأَى لِلْكَرِيمِ عَنِ الْأَدَى وَفِيهَا لِمَنْ خَافَ الْقَلْبَى مُتَعَزِّلٌ
وَلِي دُونَكُمْ أَهْلُونَ: سَيِّدٌ عَمَلَسٌ وَأَرْقَطٌ زُهْلُولٌ وَعَرَفَاءٌ جِيَالٌ
ثَلَاثَةٌ أَصْحَابِ فُؤَادٍ مُشَيِّعٌ وَأَبْيَضٌ إِصْلِيْتُ وَصَفْرَاءٌ عَيْطَلٌ

“Yeryüzünde cömert ve asil kişinin -eziyet ve cefadan uzak kalacağı- yeri ile buğz ve kinden korkanın yeri ayrı ayrıdır.

Size karşı benim; kuvvetli aslan, parlak tüylü panter, yelesi at ve sırtlan gibi dostlarım var.

Ayrıca üç arkadaşa sahibim: Cesur bir kalp, keskin bir kılıç ve büyük, sarı bir yay.”⁴²

⁴⁰ Adem Doğan, “Arap Edebiyatında Su'lük Şairlerin Şiir Temaları”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2020), 163-191.

⁴¹ Şenferâ el-Ezdî, *Divân*, ed. Emîl Bedî Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996), 56.

⁴² Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan XVI Asra Kadar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1996), 67.

Sa'âlik şairler, haksızlık yapanlara karşı büyük bir öfke duymuşlardır.⁴³ Bu öfkenin bir sonucu olarak, intikam almak amacıyla çeşitli kabilelere baskınlar düzenlemiştir. Bu bağlamda karşılıklı tehditler yapılmıştır.⁴⁴ Şenferâ, Benî Selâmân kabilesiyle aralarında oluşan düşmanlıktan dolayı bir şiirinde onları şöyle tehdit etmiştir:⁴⁵

كَأَنَّ قَدْ فَلَا يَعْزُكَ مَيِّ تَمَكُّثِي سَلَكْتُ طَرِيقًا بَيْنَ يَرْبَعٍ فَالسَّرْدِ
وَأَيِّ زَعِيمٍ أَنْ أَلْفَ عَجَاجَتِي عَلَى ذِي كِسَاءٍ مِنْ سَلَامَانَ أَوْ بُرْدِ
وَأَمْشِي لَدَى الْعَصْدَاءِ أَنْبَعِي سَرَاتِهِمْ وَأَسْلُكُ حَلًّا بَيْنَ أَرْفَاعٍ وَالسَّرْدِ
هُمْ عَرَفُونِي نَاشِئًا ذَا مَحِيلَةٍ أَمْشِي خِلَالَ الدَّارِ كَالْأَسَدِ الْوَرْدِ

"Sakin ha! Bu şekilde duruşum seni aldatmasın. Yarbağ ve es-Sard denilen yerler arasında bir yol tuttum.

Muhakkak ki ben toz bulutumu Benî Selâmân'dan elbise giyen her kişiye dolama konusunda önderim.

el-'Asdâ' denilen yerde onların liderlerini öldürmek niyetiyle yürürüm. Erfâğ ve es-Sard denilen yerlerin arasında bir yol tutarım.

Onlar -belirtileri olan- ortaya çıkışımı bilirler. Evler arasında su başındaki aslan gibi yürürüm."⁴⁶

Sa'âlik şairlerin yer verdiği bir diğer tema da nesîb'tir. Bu tür şiirlerde şairler, sevgililerinin güzelliğini ve ahlakını işlemektedir. Bu bağlamda Şenferâ'nın eşi Umeyme için söylediği şu beyitleri zikretmek mümkündür:⁴⁷

⁴³ Vâil Deyyüb. "Hareketu's-sa'leke ve'n-nez'a el-ictimâ'iyye el-iştirâkiyye mine'-ş-şu'arâi's-sa'âlik ila'l-Kerâmita", *el-Ma'rife* 36/407 (1997), 60-82.

⁴⁴ Halif, *eş-Şu'arâ'u's-Sa'âlik*, 191.

⁴⁵ Şenferâ, *Dîvân*, 42.

⁴⁶ Adem Doğan, "Arap Edebiyatında Su'lûk Şairlerin Şiir Temaları", 174.

⁴⁷ Şenferâ, *Dîvân*, 32.

لَقَدْ أَعْجَبْتَنِي لَا سَطُوطاً فِنَاعُهَا إِذَا مَا مَشَتْ وَلَا بَدَاتٍ تَلْقَتْ
كَأَنَّهَا فِي الْأَرْضِ نَسِيّاً تَقْصُهُ عَلَى أُمَّهَا وَإِنْ تُكَلِّمَكَ تَبَلَّتْ

“Hoşuma giden şu ki; yürüdüğünde ne peçesi düşüyor, ne de (hayâsından dolayı) sağa sola dönüyor,

Sanki yerde bir şeyini kaybetmiş de bulmak için onu arıyor. Seninle konuştuğu takdirde kısa kesip sözünü uzatmıyor.”⁴⁸

Yaşamları boyunca karşılaştıkları zorluklar sa’âlik şairleri olgunlaştırmıştır. Bu durum şiirlerine de yansımıştır.⁴⁹ Elde ettikleri tecrübeler sonucu “hikmet” kategorisinde değerlendirilebilecek bazı sözler söylemişlerdir. Teebbeta Şerran’ın şu beyitleri bu kapsamda zikredilebilir:⁵⁰

وَلَكِنْ أَحُو الْحَزْمِ الَّذِي لَيْسَ نَازِلاً بِهِ الْخَطْبُ إِلَّا وَهُوَ لِلْقَصْدِ مُبْصِرٌ
فَدَاكَ فَرِيْعُ الدَّهْرِ مَا عَاشَ حَوْلَ إِذَا سُدَّ مِنْهُ مَنْخَرٌ جَاشَ مَنْخَرٌ

“Akıllı kişi başına henüz tehlike gelmeden önce bunun kendisine yöneleceğini görür, varır o bilince.

Zamana karşı tecrübe kazanmış basiretlinin böylesi, önünde bir kapı kapandığında bile açılır başka birisi.”⁵¹

Sa’âlik şairlerin şiirlerinde mersiye (ağıt) temasına pek fazla rastlanmamaktadır. Bu durumda, mersiye türünün daha çok kabile içerisindeki akraba

⁴⁸ Kadri Yıldırım, “Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında “Su’lûk” Şairler Hareketi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 187.

⁴⁹ Muhammed Nebîl Tureyfi, *Dîvânü'l-lusûs fi'l-'asreyn: el-Câhilî ve'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 2/35.

⁵⁰ Teebbeta Şerran, *Dîvânü Teebbeta ve ahbâruh*, ed. Ali Zülfikâr Şâkir (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984), 86.

⁵¹ Yıldırım, “Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında “Su’lûk” Şairler Hareketi”, 189.

veya dostların ölümünde söylenen bir şiir türü olmasının etkili olduğu söylenebilir.⁵² Çünkü sa'âlik şairlerin çoğunda bağlanabilecekleri bir kabile yoktur. Bununla birlikte su'lûk şairler hareketinde beraber yer aldıkları arkadaşlarının vefatları nedeniyle mersiye türünde şiir yazmışlardır. Teebbeta Şerran, Becîle kabilesine düzenledikleri bir baskında yakın arkadaşı Şenferâ'nın ölümü üzerine şu beyitleri söylemiştir:⁵³

عَلَى السَّنْفَرَى سَارِي الْعَمَامِ فَرَائِحُ غَزِيرُ الْكَلَى أَوْ صَيَّبُ الْمَاءِ بَاكِرُ
عَلَيْكَ جَزَاءٌ مِثْلُ يَوْمِكَ بِالْجَبَا وَقَدْ رَعَفَتْ مِنْكَ الشُّيُوفُ الْبَوَائِرُ

"Şenferâ'nın mezarını, gece gelen, altı dolu olan ve akşam giden su bulutu sulasın. Sana, Cebâ gününde keskin kılıçların akıttığı kan kadar mükâfat var."⁵⁴

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere sa'âlik şairler şiirlerinde birçok farklı temaya yer vermiştir. Bununla birlikte sosyal adaletsizliğe eleştiri ve onurlu fakirliğe övgü temel temalar arasındadır.

3. Sa'âlik Şairlerin Şiirlerindeki Fakirlik Teması

Câhiliye döneminde fakirlik, dışlanmışlık ve kölelik gibi nedenlerden dolayı toplumdaki sosyal adaletsizliğe başkaldıran bir grup ortaya çıkmıştır. Dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik çevresi bu grubun kabilelere baskın düzenleyerek adeta eşkıyalık yapmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁵ Câhiliye Araplarının kabile yapısında sınıfsal farklılıkların olduğu görülmektedir. Buna göre kabile; hürler, kabileye sığınma talebinde bulunanlar ve kölelerden oluşmaktadır.⁵⁶ Şenferâ, Teebbeta Şerran, Suleyk b. es-Suleke gibi sa'âlik şairlerin önde gelen bazı isimleri bu son sınıfa mensuptur. Özgürlükleri kısıtlanmış, temel hak ve

⁵² Abdulhalîm Hifnî, *Şi'ru's-Sa'âlik* (Kahire: Metâbiu'l-Hey'eti'l-Mısriyye el-'Âmme, 1987), 327.

⁵³ Teebbeta Şerran, *Dîvânu Teebbeta ve alhbâruh*, 78.

⁵⁴ İbrahim Usta, "Arap Edebiyatında Eşkîya Şairler", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish* 9/16 (2014), 1071.

⁵⁵ Usta, "Arap Edebiyatında Eşkîya Şairler", 1066.

⁵⁶ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 375.

hürriyetleri elinden alınmış bu kişiler kervan ve kabilelere baskınlar düzenleyerek elde ettikleri malı fakirlere dağıtmak suretiyle adaletsiz düzene kendilerince başkaldırmıştır.

Ortak mülkiyet anlayışına sahip olmaları sa'âlik şairlerin en belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Servetin sadece zenginler arasında el değiştirmesi, sosyal adaletin önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Bu nedenle mal ve servetin, fakir ve muhtaç kişilerle bölüşülmesini savunan sa'âlik şairler, çölde seyahat eden ticaret kervanlarına baskınlar düzenleyerek ele geçirdikleri malları fakirlere dağıtmıştır.⁵⁷ Bununla birlikte bu tür şairlerin, cömert davranan zenginlerin mallarına dokunmamaları, bunlardan sadece cimri ve sorumsuz olanlara baskın yapmaları onları eşkıyalardan ayıran dikkat çekici bir husustur.⁵⁸ Diğer taraftan bu şairlere göre asıl yoksunluk mal yoksunluğu değil ahlakî değer yoksunluğudur. Dolayısıyla cimri zenginliktense açıklıktan ölmeye razı olurlar.⁵⁹ Su'lûk hareketine katılanların hepsi şair olmadığı gibi şairler içerisinde de fakirlik konusunda şiir söyleyenler çok fazla değildir. Ekonomik ve sosyal faktörler, şairlerin su'lûk hareketine katılmalarına etki eden başlıca sebeplerdendir.

3.1. Ekonomik Nedenlerle Su'lûk Hareketine Katılan Şairler ve Şiirlerindeki Fakirlik Teması

Ekonomik nedenlerle su'lûk hareketine katılan şairlerde fakirlik meselesi önemli bir yere sahiptir. Şairlerin sosyal hayatta yoksul olması ve imkânlarının sınırlılığı onları bu harekete katılmaya sevk eden temel faktörlerdendir.⁶⁰ Câhiliye dönemi Arap Yarımadası'na ekonomik adaletsizlik büyük oranda hâkimdir. Zenginlik belirli kabilelerin ileri gelenlerinin elinde toplanmıştır. Bir tarafta lüks ve şatafata dayalı bir yaşam sürdürülürken diğer tarafta fakirlik ve yoksulluk oldukça derinleşmiştir. Mafyacılık, tefecilik ve sömürüye dayalı bir zihniyet ekonomiye büyük oranda yön vermiştir. Aynı zamanda sermayede de tekelleşme söz konusu olmuştur.⁶¹ Dönemin zenginleri, aralarında birçok aç ve

⁵⁷ Yıldırım, "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında "Su'lûk" Şairler Hareketi", 179.

⁵⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 383-384.

⁵⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, 143.

⁶⁰ Mubârek es-Sadık, "el-Hembâte ve's-Sa'leke", 74.

⁶¹ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993), 1/150.

yardıma muhtaç kimse olduğu halde fakirlerin çektiği sıkıntı ve sefaleti görmezden gelmiştir.⁶² Böyle bir ortamda yetişip büyüyen bazı şairler bu haksızlık ve adaletsizliğe ilk etapta şiir ile karşı çıkmaya çalışmıştır. Bunun başarılı bir yöntem olmadığını fark ettiklerinde, daha etkili ve kalıcı bir yöntem olduğunu düşündükleri silahlı eyleme başvurmayaya karar vermişlerdir. Silahlı eyleme dayalı bu oluşumla birlikte şiirlerinin teması da belli oranda değişime uğramıştır. Başlangıçta sadece fakirlik ve bu durumdan kurtulma yolları ile ilgili şiirler söylenirken sonrasında baskın maceraları ve bu baskınlarda gösterilen kahramanlıklar, ele geçirilen ganimetlerin kendi aralarında ve fakirler arasında nasıl paylaşılacağı gibi farklı konular şiir temalarının içerisine girmiştir.⁶³ Câhiliye döneminde cömertlik, fakire-zayıfa kol kanat germe, ahde vefa ve güçlü sosyal bağlar gibi olumlu değerler de bulunmaktadır.⁶⁴ Sa'âlik şairler, bu erdemleri taşımayanlara karşı tepkilerini şiirleriyle ortaya koymuştur.

Sa'âlik şairlerin en belirgin özelliklerinden birisi, eşit bir mülkiyet dağılımı talep etmeleridir. Dolayısıyla bu sorunla mücadele etmek için kendilerince uygun gördükleri bazı yöntemlere başvurmuşlardır. Mallarını fakirlerle paylaşmayan zenginlere baskı uygulamak ve onların ticaret kervanlarına baskınlar yaparak elde ettikleri ganimetleri fakirler arasında eşit bir şekilde dağıtmak bu uygulamalardan bazılarıdır. Ekonomik gerekçelerle su'lûk hareketine katılan şairlerin önemli iki ismi 'Urve b. el-Verd ve Ebû Hirâş el-Huzelî'dir.

3.1.1. 'Urve b. el-Verd (ö. 594)

'Urve b. el-Verd, 'Abs kabilesine mensuptur. Şair, kabile içerisinde önemli bir konuma sahip olan ve asil bir soydan gelen babasının gölgesinde yetişmiştir. 'Urve'nin babası, Câhiliye Araplarının en uzun mücadelelerinden olan Dahis ve Ğabrâ savaşlarında önemli bir rol oynamış ve cesareti ile öne çıkmış bir şahsiyettir.⁶⁵ Şairin annesi ise soy ve statü olarak daha düşük bir kabile olan Nehd kabilesine mensuptur. Annesinin bu kabileyeye mensubiyeti, 'Urve'nin sürekli ayıplanmasına ve hor görülmesine sebep olmuştur. Bu durum ise onu son

⁶² Hizmetli, *İslam Tarihi*, 53.

⁶³ Yıldırım, "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında "Su'lûk" Şairler Hareketi", 179.

⁶⁴ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 67-69.

⁶⁵ İzzettin İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 1/449-462.

derece rahatsız etmiştir.⁶⁶ Dayf, her ne kadar bu şairin ismini, haksızlığa uğrayanlara yardım maksadıyla bu harekete katılanlar arasında zikretmiş olsa da annesinin nesep ve sosyal statü bakımından düşük bir kabileye mensubiyetinden dolayı su'lûk hareketine katılmış olması daha güçlü bir ihtimaldir.⁶⁷ 'Urve, küçük yaşlarda yaşadığı fakirlikten dolayı ekonomik nedenlerle su'lûk hareketine katılan şairler arasında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte şairin, annesinin statü bakımından düşük bir kabileye mensup olmasından dolayı sosyal nedenlerle su'lûk hareketine katılan şairler arasında mütalaa edilmesi de mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada sosyal ve ekonomik gerekçeler dışında üçüncü bir tasnife ihtiyaç duyulmamıştır. Nitekim 'Urve, annesinin kabilesinden dolayı ayıplanmasından duyduğu rahatsızlığı şu satırlarla ifade etmiştir:⁶⁸

أَعْيَرْتُمُونِي أَنَّ أَبِي تَرِيْعَةٌ وَهَلْ يُنْجِبَنَّ فِي الْقَوْمِ غَيْرُ التَّرَائِعِ
وَمَا طَالِبُ الْأَوْتَارِ إِلَّا ابْنُ حُرَّةٍ طَوِيلُ نَجَادِ السَّيْفِ عَارِي الْأَشَاجِعِ

Annem Terî'a kabilesine ait diye beni ayıplıyor musunuz?

Bu kavimde (Abs kabilesi) Terî'alardan başka kim doğurur ki?

Yayların telleri, sadece hür bir kadının oğlunu ister.

Boyu uzun, parmakları kemikli ve güçlü.

Annesinin Terî'a kabilesine mensup olmasından dolayı 'Urve'nin ayıplanması, onun su'lûk hareketine katılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Dönemin toplumunda kabile mensubiyeti aynı zamanda kişinin sosyal statüsünün göstergesidir. 'Urve'nin annesinin ise statüsü düşük bir kabileye mensup olması onun, toplumu tarafından dışlanmasına sebep olmuştur. 'Urve, su'lûk hareketinde önemli pozisyonlar üstlenmiştir. Bu bağlamda kabilesinde su'lûk hareketinin yaygınlaşmasına ve güç kazanmasına öncülük etmiştir.⁶⁹ 'Urve'nin annesi

⁶⁶ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 383.

⁶⁷ İsfahânî, *Kitâbu'l-eğâni*, 2/51; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 383.

⁶⁸ 'Urve, *Dîvân*, 85.

⁶⁹ Tarık Sa'd İsmail Şibli, *el-Usulu'l-fenniyye li's-şi'ri'l-Câhilî* (Kahire: Mektebetu Garîb, 1982), 322.

ve anne tarafından akrabaları sebebiyle kabilesi tarafından dışlandığını aşağıdaki beyitler de desteklemektedir:⁷⁰

وَمَا بِي مِنْ عَارٍ إِخَالٍ عَلِمْتُهُ سَوَى أَنَّ أَحْوَالِي إِذَا نُسِبُوا نَهَدُ

“Bildiğim utanılacak bir ayıbım yoktur zannımca, dayılarımın Nehd’e mensup olmalarından başka.”⁷¹

‘Urve; cömertlik, iyilik, fakiri gözetme ve adalet gibi ahlakî değerlere son derece önem vermektedir. Ona göre ahlakî değerler soy, nesep ve paradan daha değerlidir. ‘Urve, ahlaklı biri olmasına rağmen⁷² kabilesi tarafından benimsenmediğine işaret etmektedir. Onun fakir veya zengin olması ya da babası tarafından asil bir soya dayanması, kabilesinin tutumunu değiştirmemiştir. O, kabilesi tarafından her koşulda ayıplandığını şu dizelerle ortaya koymaktadır:⁷³

هُمْ عَيْرُونِي أَنَّ أُمِّي عَرَبِيَّةٌ وَهَلْ فِي كَرِيمٍ مَاجِدٍ مَا يُعْبَرُ
وَقَدْ عَيْرُونِي الْمَالَ حِينَ جَمَعْتُهُ وَقَدْ عَيْرُونِي الْفَقْرَ إِذْ أَنَا مُقْتَرٌ

“Annem yabancı diye beni ayıpladılar.

Şerefli bir kimse hiç ayıplanır mı?

Mala sahip olduğum zaman da ayıpladılar,

Fakir düştüğüm zaman da”

Annesinin nesebinden dolayı dışlanmasına ek olarak babasının çocukları arasında ayırım yapmasının da ‘Urve’nin adaletsizlik duygusu hissetmesinde etkili olduğu söylenebilir. ‘Urve’ye göre babası, ‘Urve ile abisi arasında açık bir ayrımcılık yapmaktadır. Bir gün ‘Urve’nin babasına: “Küçük olan daha zayıf ve

⁷⁰ ‘Urve, *Dîvân*, 56.

⁷¹ Yakup Göçemen, “Eşkıya (Su‘lûk) Şair ‘Urve b. el-Verd’in Sosyal Adalet ve Dayanışma Anlayışı”, *Nüsha* 20/51 (2020), 127.

⁷² İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 2/61; Doaa Saad Kareem al-Tameemi, *Su‘lûk Şair Urve b. Verd ve Şiiri* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 105.

⁷³ ‘Urve, *Dîvân*, 60.

korunmaya daha muhtaç olduğu halde neden büyük olanı ona tercih ediyorsun?” diye sorulmuş, babası da “En küçüğünü görüyor musun? Eğer benim gördüğüm kadar güçlü kalırsa, en büyüğü onun bakmakla yükümlü olduğu kişi olacak” şeklinde karşılık vermiştir.⁷⁴ Babası bir yönüyle de ‘Urve’nin kendi başının çaresine bakabildiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda ailesinde gördüğü haksız muamelelerin de şairi su’lûk hareketine katılmaya ittiği söylenebilir.⁷⁵

‘Urve’nin sa’âlik şairler hareketine katılmasında maddi kaygılardan daha ziyade fakir, güçsüz ve haksızlığa uğrayanlara yardım etme düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. ‘Urve kendi kabilesinden başlayarak sosyal adaleti toplumda hâkim kılmaya çalışmıştır. Bunu yaparken ahlakî ilkelerden ayrılmayı hedeflemiştir. Kendisi de hareketin diğer üyeleri gibi, cimri ve duyarsız zenginlere baskınlar yapmış, malını paylaşan zenginlere dokunmamıştır.⁷⁶ Dönemin diğer şairlerinin aksine ‘Urve, servetin kabile bireyleri arasında eşit dağılımına dayalı sosyal adalet mücadelesini, çölü mesken tutmadan ve yaşadığı toplumdan ayrılmadan vermiştir. Bu durum onu, diğer sa’âlik şairlerden ayıran özelliklerin başında gelmektedir.⁷⁷

‘Urve’ye göre, cimri zenginlerin herhangi bir baskıya maruz kalmadan fakirlere yardım etmelerini beklemek bir kuruntudan ibarettir. Bu anlayışın bir neticesi olarak ‘Urve, etrafına topladığı kişilerle birlikte kervanlara baskınlar düzenlemiş, elde ettiği ganimetleri fakirler arasında eşit bir şekilde paylaşmaya çalışmıştır.⁷⁸ ‘Urve bu durumu şu dizelerle ifade etmektedir:⁷⁹

إِيَّيْ امْرُؤٍ عَافِيٍ إِنَائِي شِرْكَةً وَأَنْتَ امْرُؤٌ عَافِيٍ إِنَائِكَ وَاحِدٌ
 أَكْهَرًا مِنِّي أَنْ سَمِنْتَ وَأَنْ تَرَى بَوَجْهِي شُحُوبَ الْحَقِّ وَالْحَقُّ جَاهِدُ
 أَقْسَمُ جِسْمِي فِي جُسُومِ كَثِيرَةٍ وَأَحْسُو قَرَاخَ الْمَاءِ وَالْمَاءُ بَارِدٌ

⁷⁴ Tuleymât Gazi, *el-Edebu'l-Câhili* (Dımaşk: Dâru'l-İrşâd, 1998), 463-464.

⁷⁵ Yûsuf Halîf, *eş-Şu'arâ'u's-Sa'âlik fi'l-'asri'l-Câhilî*, 77.

⁷⁶ Usta, “Arap Edebiyatında Eşkriya Şairler”, 1068.

⁷⁷ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 383.

⁷⁸ Azîze Fevvâl Bâbetî, *Mu'cemu's-Şu'arâi'l-câhiliyyîn* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1998), 223.

⁷⁹ ‘Urve, *Dîvân*, 61.

Kabından birçok kişinin yemek yediği biriyim ben!

Senin kabından yiyen ise sadece bir kişidir o da sen!

Şişman birisi olarak benim zayıflığımla alay mı ediyorsun?

Zayıflığının sebebi olan açlık yıpratıcı ve yorucudur,

Vücudumun payını (benim hakkım olan yemeği) başka kimseler arasında bölerim.

Ben soğuk, saf suyu bile yudum yudum içerim.

Şair, yukarıdaki dizelerde malını daima muhtaçlarla bölüştüğünü ifade etmektedir. Ayrıca çöl ortamında soğuk suya ihtiyacı olmasına rağmen bunu bile fakirlerle paylaştığını vurgulamaktadır. 'Urve'nin fakirlere karşı bu tutumu onu sa'âlik şairler arasında önemli bir noktaya taşımıştır. Onun sadece fakirlerin haklarını savunmak amacıyla su'lûk hareketine katılmış olmasının, gruptaki liderliğinin de önünü açtığı ifade edilebilir. 'Urve'nin liderliğine giden süreç, Benî 'Abs kabilesinin yaşadığı kuraklık ve kıtlık ile ilişkilendirilebilir. Yiyecek ve içecek stoku azalan kabilenin önde gelenleri hasta, fakir ve zayıfları görmezden gelmiş, adeta onları ölüme terk etmiştir. Bu dönemde 'Urve, kabilenin yoksul ve fakirlerine kol kanat germiş, onları kendi himayesine almıştır. Yardıma muhtaçlar için çadırlar hazırlatarak onlara yiyecek ve içecek temin etmiştir. Sonraki süreçte bu kimseler arasından iyileşerek sağlığına kavuşanları kendi grubuna almıştır. 'Urve, bu kişilerle birlikte ticaret kervanlarına baskınlar düzenlemiş, elde ettiği ganimetleri ihtiyaç sahipleri arasında eşit bir şekilde dağıtmıştır. Bunun neticesinde kabilelerinden aç, sefil ve fakir olarak ayrılan bu insanlar memleketlerine zengin ve güçlü olarak dönmüştür. Bundan dolayı fakirler 'Urve'ye "Ey fakirlerin babası bize yardım elini uzat!" şeklinde seslenmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla 'Urve, toplumda "fakirlerin babası" olarak da bilinmiştir.

'Urve'nin şiir temaları genel itibariyle yaşam felsefesine paralel olarak fakirlik problemi ve bu problemin çözümü olarak gördüğü baskın maceraları etrafında yoğunlaşmaktadır. 'Urve fakirleri iki kısma ayırmaktadır. Bunlardan ilki, tembel fakirlerdir. 'Urve'ye göre bu grup, gece çökünce develerin kesildiği yerlere giderek artık kemikleri toplarlar. Geceleri zenginlerin etrafında dolanıp onların artıklarına tamah ederler. Yatsı vaktinde uyumaya başlayıp sabahleyin

⁸⁰ İsfahâni, *Kitâbu'l-eğânî*, 3/61.

miskin bir şekilde uyuklamaya devam ederler. Bu tür fakirler mücadele ederek durumlarını düzeltmeye çalışmak yerine hallerine rıza gösterirler. Şaire göre bu fakir grubu aşağılık kimselerdir. ‘Urve, bu tür fakirlerden nefret ettiğini belirtmiş hatta onlara beddua dahi etmiştir. Bu kimseleri şu sözleriyle ağır biçimde eleştirmiştir:⁸¹

لَحَى اللَّهُ صُعْلُوكًا إِذَا جَنَّ لَيْلُهُ	مُصَافِي الْمَشَاشِ أَلْفًا كُلَّ مَجْزَرٍ
يُعَدُّ الْغِنَى مِنْ دَهْرِهِ كُلَّ لَيْلَةٍ	أَصَابَ قِرَاهَا مِنْ صَدِيقٍ مُيَسَّرٍ
يَنَامُ عِشَاءً ثُمَّ يُصْبِحُ نَاعِسًا	يَخُتُّ الْحَصَى عَنْ جَنْبِهِ الْمُتَعَفِّرِ
قَلِيلَ التِّمَاسِ الْمَالِ إِلَّا لِنَفْسِهِ	إِذَا هُوَ أَمْسَى كَالْعَرِيشِ الْمَجْوَرِ
يُعِينُ نِسَاءَ الْحَيِّ مَا يَسْتَعِينُهُ	وَيُمْسِي طَلِيحًا كَالْبَعِيرِ الْمُحَسَّرِ

Allah fakirin belasını versin! Gecesi çekince karanlıktan perde, (gece vakti olduğunda)

Alıştıktır kemik parçalarını seçmeye develerin kesildiği her yerde.

Her gece zengin bir dost sayesinde elde etti mi bir misafirlik,

(Sonrasını düşünmeden) sayar bunu kendisi için bir zenginlik.

Yatsı oldu mu yatar, sabahleyin uyuklayarak kalkar,

Toz dumana bulaşmış yanlarından hep taş parçalarını ayıklar.

Azık peşinde pek koşmaz, ancak kendini düşünür,

Akşam olduğunda virane bir ev gibi harabe ve döküktür.

Yardım istediklerinde kabilenin kadınlarına yardım eder,

Daha sonra da cılız ve aciz bir at gibi yorgun düşer.

⁸¹ ‘Urve, *Dîvân*, 69.

'Urve, ekonomik durumundan şikayetçi olmayıp haksızlık karşısında susan ve boyun eğen fakirleri ağır bir dille eleştirmektedir. Bu fakirler, gece karanlık çöktüğünde, deve kesilen yerlerdeki arta kalan şeyleri yiyerek hayatlarını devam ettirmektedir. Aynı şekilde zenginlerin evinde gecelemeden de guncunmamaktadır. Zira onlar durumlarından memnun olup sadece günü kurtarma derdinde olan bencil kimselerdir. Bunlar hiçbir iyiliği hak etmemektedir. İkinci kısım fakirler ise takdir edilmesi ve hayranlık duyulması gereken kimselerdir. Çünkü onlar düşmanlarına etkili bir biçimde saldırmakta ve haklarını onlardan almaktadır. Düşmanlarından uzak mesafelerde bulunsalar bile onların gönüllerine korku salmaktadır. 'Urve'ye göre bu tür fakirler onurlu insanlardır. Düşmana boyun eğmektense ölmeyi tercih ederler. 'Urve bu grup fakirleri şu dizeleriyle övmektedir:

وَلَكِنَّ صُغْلُوْكَ صَفِيْحَةً وَجْهَهُ
 كَضَوْءِ شِهَابِ الْقَابِسِ الْمُتَوَّرِ
 مُطَلًّا عَلَى أَعْدَائِهِ يَزْجُرُوْنَهُ
 بِسَاحَتِهِمْ زَجَرَ الْمَنِيحِ الْمُشَهَّرِ

Ancak bir fakir daha vardır ki onun aydın olan yüzü,

Nurlar saçan ve ışık toplayan parlak yıldızı andırıyor.

Bu fakir, düşmanları üzerine uzanarak onlara baskınlar yapar.

Düşman da onu, uğursuz fal okuymuş gibi yurdundan koormaya çalışır.

'Urve, onurlu fakirlerin zengin hale gelmesinin onlara çok yakışacağını ve bu durumun en doğal hakları olduğunu ifade etmiştir:⁸²

فَدَلِّكَ إِنْ يَلْقَ الْمَنِيَّةَ يَلْقَاهَا
 حَمِيْدًا وَإِنْ يَسْتَعْنِ يَوْمًا فَأَجْدَرِ

Bir gün ölümle karşılaşırsa bu şerefli bir karşılayıştır.

Bir gün gelir de zengin olsa, o zaten buna en layıktır.

⁸² 'Urve, *Dîvân*, 69.

‘Urve, toplumda bir kısım insanın lüks ve şatafat içerisinde yaşarken diğerlerinin açlık ve yoksulluk çekmesini kabullenmemektedir. Ona göre toplumdaki bu adaletsizliğin ortadan kaldırılması gerekir. Bunun tek yolu da mücadeleden geçmektedir. Cimri zenginlerin kervanlarına baskın yapmak ise sosyal adaleti sağlamadaki en etkili yöntemlerden bir tanesidir. ‘Urve bu konuda fakirlere büyük görev düştüğünü ifade etmektedir. Fakirlerin öncelikli olarak adaletsiz düzene karşı çıkması ve kendilerini savunması gerekmektedir. ‘Urve’ye göre miskin bir şekilde oturarak veya zenginlerin eline bakarak yaşam sürmek açık bir zillet göstergesidir. Günü kurtarma peşine düşen fakirler bencil insanlardır. Hakkını savunan fakirler ise düşmanın korkulu rüyasıdır. Mücadelelerinden dolayı yüzleri ak olduğu gibi zengin olmayı da fazlasıyla hak etmektedirler. ‘Urve, şiirlerinde fakirlik temasına ek olarak medih, hiciv, cesaret, silah, çöl hayatı, hayvanlar ve gece gibi çeşitli konulara da yer vermiştir.⁸³

3.1.2. Ebû Hirâş el-Huzelî (ö. 15/637)

Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), İbn Kuteybe’den (ö. 276/889) nakille Ebû Hirâş el-Huzelî’nin asıl isminin Huveylid b. Murre olduğunu ve Huzeyl kabilesine mensup olduğunu belirtmektedir. Huzelî, uzun bir ömür sürmüş, hem Câhiliye hem de İslâm dönemini görmüş muhadram şairlerdendir. Kaynaklarda Huzelî’nin ne zaman Müslüman olduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Bağdâdî’nin aktardığına göre İbn Kuteybe, Huzelî’nin Hz. Ömer döneminde Müslüman olduğunu belirtmiş, Ebû Abdillâh Zehebî (ö. 748/1348) ise onun Huneyn Gazvesi’nde İslâmiyet’e girdiğini ifade etmiştir.⁸⁴ İbn Hacer (ö. 852/1449), mevcut rivayetleri tahlil etmiş; Huzelî’nin, ömrünün sonlarına doğru ve Hz. Ömer döneminde Müslüman olduğunu aktarmıştır.⁸⁵ Ayrıca diğer kabilelerden farklı olarak Huzelî kabilesinin kendilerine ait divanı bulunmaktadır.⁸⁶ Huzelî’nin şiirlerinde belâğat ön plana çıkmaktadır.⁸⁷

⁸³ Diğer şiir temalarının örnekleri için bk. ‘Urve, *Dîvân*, 30-55.

⁸⁴ Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb*, 1/443.

⁸⁵ Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb*, 1/443.

⁸⁶ Bu divan Alman şarkiyatçısı ve Sâmi diller uzmanı Josef Hell (1875-1950) tarafından 1926 ve 1933 tarihinde iki cilt halinde Kahire’de neşredilmiştir. Eserin 1. cildinde Ebû Zueyb’in, 2. cildinde Sa’îde b. Cueyye, Ebû Hirâş, Mûtenahhil ve Usâme b. Hâris’in divanları yer almaktadır.

⁸⁷ Josef Hell, *Neue Hudalhten-Diwane* (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1933), 2/201.

Huzelî; atılganlığı, cesareti, hızlı koşması ve at biniciliği ile ön plana çıkmaktadır. Bir rivayete göre Huzelî, Velîd b. Muğîre ile Mekke'de karşılaşır. Velîd'in yarış için hazırladığı iki atı bulunmaktadır. Huzelî, atları görünce yarışta onları geçmesi durumunda kendisine ne vereceğini Velîd'e sorar. Velîd de böyle bir durumda her ikisini de ona hediye edeceğini söyler. Huzelî yarışta bu atları geçer ve ikisini de alır.⁸⁸ Asmaî (ö. 216/831), Huzelî hakkında "Huzelî; şiir, ok atma veya elçilik yapma konusunda başka birisiyle yarışa girerse diğerinin kazanma şansı yoktur" ifadesini kullanmaktadır.⁸⁹

Asmaî, Huzelî'nin vefatıyla ilgili şöyle bir rivayet aktarmaktadır: "Huzelî, Hz. Ömer döneminde Müslüman olduktan sonra bir gün hac yapıp evine döner. Evinde Yemenli bir hacı kafilesi misafir olarak kalmaktadır. Misafirleri gece geç vakitte kendisinden su ister. İlk başta karanlık olduğu için isteklerini yerine getirmek istemez. Ancak misafirleri ısrar edince su almaya çıkar. Geri dönerken kendisini zehirli bir yılan ısırır. Fakat bu durumu misafirlerine anlatmaz. Misafirleri sabah kalktığında onun öldüğünü görür. Bu olay, daha sonra Hz. Ömer'e ulaştınca çok üzüldür. Hz. Ömer, Huzelî'nin dolaylı olarak ölümüne sebep olan Yemenli kafileye mektup yollayarak diyet ödemelerini talep eder."⁹⁰

Sadru'l-İslâm dönemiyle birlikte bireylerin sosyal durumunda ciddi değişiklikler meydana gelmiş, kin ve asabiyetin yerini -büyük oranda- ümmet anlayışı almıştır. Dönemin sosyo-ekonomik yapısındaki gözle görülür değişimler ve ceza-i müeyyidelerin caydırıcılığı, eşkıyalığın azalmasında -hatta bitmesindeki- en önemli faktörlerden olmuştur.⁹¹ Nitekim İslâmî dönemde bu tür faaliyetlere çok fazla rastlanmamıştır.⁹²

Huzelî, fakir olmasından dolayı ekonomik nedenlerle su'lûk hareketine katılan şairlerdendir. Onun çok fakir olmasına rağmen başkalarını kendisine öncelediği belirtilmiştir. Onun bu diğerkâmlığı ile ilgili şu hikâyeye yer verilmektedir. Günlerce aç kalan Huzelî, bir gün kabilesinden zengin bir kadının

⁸⁸ İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 21/149.

⁸⁹ İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 21/150.

⁹⁰ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1/445; İbrahim Sarıuş, "Ebû Hırâş el-Hüzelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 10/158-159.

⁹¹ Yusuf Buhan, "Emevî Dönemi Su'lûk Şairlerinden Kattâl el-Kilâbî'nin Şiirlerinde Hapis Teması", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2023), 305-331.

⁹² Usta, "Arap Edebiyatında Eşkya Şairler", 1072-1074.

evinin önünden geçmektedir. Kadın, kendisini yemeğe davet eder ve bir küçükbaş keser. Yemeğin kokusunu alan Huzelî'nin karnından sesler gelmeye başlar. Bunun üzerine Huzelî karnını tutarak "daha yemeği yemeden ses çıkarmaya başladın" der.⁹³ Bu davette Huzelî, yemekteki etin küçük bir parçasını alır ve ev sahibinden, geriye kalan etleri daha aç olanlara dağıtmasını ister.⁹⁴ Ardından şu dizeleri dile getirir:⁹⁵

وَأِنِّي لِأَتُوبِي الْجُوعَ حَتَّى يَمَلَّنِي فَيَذْهَبَ أَمْ يَدْنَسُنْ ثِيَابِي وَلَا جِرْمِي

Beni canımdan bezdirinceye dek açlığı içimde tutarım;

Açlık (zamanla) kendi kendine geçer, böylelikle ne kıyafetim kirlenir ne de bedenim.

Şairin burada bedeniyle kastettiği benliğidir. Çünkü o, fazla yemekleencil olacağını, bu durumun ise ahlakî yozlaşmaya sebebiyet vereceğini düşünmektedir. Şiirin devamı bu tespiti doğrular niteliktedir:⁹⁶

أَرُدُّ شُجَاعَ الْبَطْنِ قَدْ تَعَلَّمِينَهُ وَأَوْثُرَ عَيْرِي مِنْ عِيَالِكَ بِالطُّعْمِ

Biliyorsun ki karnımın cüretkârlığını geri çeviriyorum,

Yemekte senin ailenin diğer fertlerini kendime tercih ediyorum.

Açlığın geçici olduğuna düşünen Huzelî, fazla yemeyi kişinin hem elbisesini hem de ruhunu kirleten bir unsur olarak görmektedir. Ona göre değerli olan şey, muhtaçları kendine tercih edebilmektir. Böyle bir erdemın kaybolması, kişi için noksanlıktır. Bundan dolayı cimriler, erdemli kişiler değildir. Bu tür kimselerin malı ve ikramları tüketilmemelidir. Huzelî'nin aşağıdaki satırları bu duruma vurgu yapmaktadır:⁹⁷

⁹³ İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 21/153.

⁹⁴ İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 21/153.

⁹⁵ Hell, *Neue Hudaliten-Dirwane*, 2/193.

⁹⁶ Hell, *Neue Hudaliten-Dirwane*, 2/193.

⁹⁷ Hell, *Neue Hudaliten-Dirwane*, 2/194.

وَأَعْتَبِقُ الْمَاءَ الْفَرَّاحَ فَأَكْتَفِي إِذَا الرِّزَادُ أَضْحَى لِلْمَرْجِ دَا طَعْمِ

Olmuşken cimrilerin malı tat veren azık ve yemekler,

Ben duru suyu içmekle yetiniyorum, o bana yeter.

Şair, cimri kişilerin mallarını tüketmek suretiyle onların minneti altına girmek yerine sadece su ile karnını doyurmayı ve hatta açlıktan ölmeyi tercih etmektedir:⁹⁸

مَخَافَةَ أَنْ أَحْيَا بِرَعْمٍ وَذِلَّةٍ فَالْمَوْتُ خَيْرٌ مِنْ حَيَاةٍ عَلَى رَعْمِ

Zillet içerisinde ve başkasına muhtaç olarak yaşamaktansa (şerefimle) ölmeyi tercih ederim.

Huzelî, şerefiyle ölmeyi zilletle yaşamaya tercih eden bir mizaca sahiptir. Ona göre cimrilerle oturup kalkmak ve onların mallarına tenezzül etmek ahlakî değerlerle örtüşmemektedir. Cimrilerin mallarıyla yaşamını sürdürmek insanı zillete düşüren bir durumdur. Bunun yerine kişi elinde olanla yetinmeli veya şerefiyle ölmeyi tercih etmelidir.

3.2. Sosyal Nedenlerle Su'lûk Hareketine Katılan Şairler ve Şiirlerindeki Fakirlik Teması

Bu gruptaki şairler; sosyal nedenlerle su'lûk hareketine katılmış olup, genellikle babaları Arap olmasına rağmen anneleri Habeş asıllı cariyeye olan kim-selerdir.⁹⁹ Câhiliye dönemi Arap Yarımadası'ndaki kabilelerin bir kısmında - özellikle Habeş asıllı- çok sayıda cariyeye bulunmaktadır.¹⁰⁰ Bazı kabile liderleri veya fertleri, daha ziyade düşük hizmetlerde çalışan bu cariyelerden çocuk sahibi olmuşlardır. Bu insanlar sadece siyah bir kadının oğlu olarak dünyaya geldikleri gerekçesiyle saf Arap olarak görülmemiş ve ikinci sınıf muamelesine tabi tutulmuşur.¹⁰¹ Ait oldukları toplum tarafından hor görülmüş ve nesepleri

⁹⁸ Hell, *Neue Hudailiten-Drwane*, 2/194.

⁹⁹ Usta, "Arap Edebiyatında Eşkîya Şairler", 1070.

¹⁰⁰ İvadullah, *Mekke fi 'asri mâ kable'l-İslâm*, 161.

¹⁰¹ Usta, "Arap Edebiyatında Eşkîya Şairler", 1070.

nedeniyle kınanmıştır. Bu tür insanların saf Arap kanı taşımadığının herkes tarafından bilinmesini isteyen kabile mensupları, annelerinden aldıkları siyah renge dikkat çekmek için bunlara “أَغْرَبَةُ الْعَرَبِ” (Arap kargaları) lakabını takmıştır.¹⁰² Sosyal nedenlerle su'lûk hareketine katılan şairlerin ekonomik nedenlerle bu hareketi tercih eden şairlere nazaran daha acımasız oldukları ve eylemlerinde daha zorba davrandıkları söylenebilir. Bununla birlikte ele geçirdikleri ganimetleri fakirler arasında dağıtma ve başkalarını kendi nefislerine tercih etme noktasında bunların da eşit ve adil davranmaya çalıştıkları görülmektedir. Şenferâ, Teebbeta Şerran ve Suleyk b. es-Suleke gibi şairler bu kategoride zikredilebilir.¹⁰³

3.2.1. Şenferâ (ö. 510)

Asıl adı Sabî (‘Amr) b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî’dir. Kaynaklarda doğum tarihi konusunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte milâdî 475 yılı civarında doğduğu kanaati ağırlıktadır. Şenferâ, Kâhtânîler’in Ezd kabilesine mensuptur.¹⁰⁴ Habeş asıllı bir cariyeden dünyaya gelmiştir.¹⁰⁵ Bazı kaynaklarda aslen Yemenli olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Annesinin siyah tenli olmasından dolayı bu özellik kendisine geçmiş ve bu nedenle ismi “Arap kargaları”¹⁰⁷ arasında zikredilmiştir.¹⁰⁸ Kalın dudaklı¹⁰⁹ anlamına gelen “Şenferâ” kelimesinin onun ismi mi yoksa lakabı mı olduğu konusunda kaynaklar farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte ağırlıklı görüş, “Şenferâ” kelimesinin onun ismi değil lakabı olduğu yönündedir.¹¹⁰ Bağdâdî, bazı kaynaklarda Şenferâ’ya nispet edilen Sâbit b. Câbir ve ‘Amr b. Berrâk gibi isimlerin, Şenferâ’nın su'lûk hareketine katılan

¹⁰² Yıldırım, “Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında “Su'lûk” Şairler Hareketi”, 184; Hakan Temir, “İslâm’dan Önce Arap Yarımadasındaki Sa’âlik Grupları -Arap Kargaları Taifesinin Örnekleri-”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (Haziran 2018), 139-158.

¹⁰³ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 376.

¹⁰⁴ İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 21/134.

¹⁰⁵ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 379.

¹⁰⁶ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1983), 1/123.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “ğ-r-b”, 1/637.

¹⁰⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 379.

¹⁰⁹ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edebe*, 2/16.

¹¹⁰ Abdülemir Ali Muhennâ, *Meşâhiru's-su'arâ ve'l-udebâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 125.

iki arkadaşına ait olduğunu söylemekte ve şairin gerçek adının Şenferâ olduğunu belirtmektedir.¹¹¹ Yukarıdaki farklı rivayetler, sa'âlik şairlerin isim ve yaşantıları konusunda tam bir netliğin bulunmadığı hususuna işaret etmektedir.¹¹²

Şenferâ, çocuk yaşlarda iken ailesiyle birlikte Benî Şebâbe kabilesine esir düşer. Bir süre sonra takasla Benî Selâmân kabilesine teslim edilir. Burada bir ailenin kızına âşık olur. Âşık olduğu kız ve ailesi onu reddedince Benî Selâmân kabilesinde barınamaz ve tekrar esir olduğu ilk kabile olan Benî Şebâbe'ye sığınır. Reddedilmenin verdiği öfke ve nefretle Benî Selâmân kabilesinden yüz kişiyi öldürmek üzere yemin eder. Benî Şebâbe, Şenferâ'nın cinayetlerine katlanamayarak kendisini himayesinden çıkartır ve kabilesinden kovar. Her geçen gün cinayetlerine bir yenisini ekleyen Şenferâ, doksan dokuz kişiyi öldürdükten sonra yakalanarak idam edilir. Hakkındaki bir rivayete göre; idam ipinde iki yıl asılı kalan Şenferâ, cesedinden kopan kemik parçasının düşmanının ölümüne yol açması sonucunda yeminini yerine getirmiş ve cinayetlerini yüze tamamlamıştır.¹¹³

Şenferâ, yaptığı baskınlarda çok hızlı koşmasıyla ün kazanmış ve bu özelliğiyle diğer sa'âlik şairlerden ayrılmıştır. Yaptığı baskın sonucu kendisinden intikam almak üzere peşine düşenlerin ona yetişemediği ve çölde susuz kalmaktan korktukları için takibi bıraktıkları rivayet edilmiştir. Bu sebeple çok hızlı koşan kişileri nitelemek amacıyla "عَدَاءٌ أَسْرَعُ مِنَ الشُّنْفَرَى" (Şenferâ'dan daha hızlı koşucu) sözü darb-ı mesel haline gelmiştir¹¹⁴

Şenferâ'nın diğer sa'âlik şairlerden farklı olarak bazı eserleri bulunmaktadır. *Dîvân*, *Lâmiyyetu'l-'Arab*, *Tâ'iyye* ve *Fâ'iyye* Şenferâ'ya nispet edilen eserlerdir.¹¹⁵ Bu eserler içerisinde en dikkat çekeni *Lâmiyyetu'l-'Arab*'tır. Nitekim Hz. Ömer'in "Çocuklarınıza *Lâmiyyetü'l-'Arab*'ı okutun! Çünkü o, çocuklara güzel

¹¹¹ Bağdâdi, *Hizânetu'l-edeb*, 2/16.

¹¹² Yıldırım, "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında "Su'lûk" Şairler Hareketi", 11.

¹¹³ Bağdâdi, *Hizânetu'l-edeb*, 1/18.

¹¹⁴ Ahmed b. Muhammed Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, ed. Muhammed Ebu'l-Fadl (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh 1978), 2/393-395.

¹¹⁵ Süleyman Tülücü, "Şenferâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 38/537.

ahlakı öğretir” dediği rivayet edilmektedir.¹¹⁶ Eser, Câhiliye dönemi Arap edebiyatının önemli çalışmaları arasında sayılmaktadır. *Lâmiyyetu'l-'Arab'*ın Şenferâ'ya aidiyeti tartışmalı olmakla birlikte¹¹⁷ -çalışmanın asıl amacı eserin aidiyet problemi olmadığı için- ilgili yerlerde esere atıfta bulunulmuştur.

Şenferâ, şiirlerinde diğer sa'âlik şairlerde olduğu gibi baskın maceraları, bedevi hayatın ruhu gibi konuları ağırlıklı olarak işlemektedir. Bunların yanında âşık olduğu kızı ona layık görmemeleri ve dışlanması sonucunda kabilesine karşı başkaldırısını da aktarmaktadır. Bu başkaldırının ardından dağlara ve çöllere nasıl sığındığını, bu yerlerin kendisi için yeni bir hayat bahsettiğini, hayvanlarla kurduğu dostluğu, diğer sa'âlik şairler ile yaptığı baskınları şiirlerinde ustalıkla dile getirmiştir.¹¹⁸ Şenferâ, çektiği acı ve kederi, fakirlik duygusunu, başkalarına minnet etmektense fakirliği yeğlediğini ve bu durumunun onun için övünç kaynağı olduğunu şu dizelerle dile getirmektedir:¹¹⁹

أَدِيمُ مِطَالِ الْجُوعِ حَتَّى أُمَيْتُهُ وَأَضْرِبُ عَنْهُ الدِّكْرَ صَفْحًا فَأَذْهَلُ

Açlığı öldürünceye kadar oyalamayı sürdürürüm.

*Adını anmaktan vazgeçip (onu) unuturum da.*¹²⁰

وَأَسْتَفُّ تُرْبَ الْأَرْضِ كَيْلًا يَرَى لَهُ عَلَيَّ مِنَ الطَّوْلِ أَمْرٌ مُتَطَوَّلُ

¹¹⁶ Fuâd Efrâm el-Bustânî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî (neş'etuh, funûnuh, sıfâtuh)* (Beirut: el-Matbaatu'l-Katûlikiyye, 1969), 112.

¹¹⁷ Konuyla ilgili farklı rivayetler için bk. Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, ed. Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1979), 108; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1982), 80; İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 21/128; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 380.

¹¹⁸ Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-udebâ' (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)* (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993) 1/333.

¹¹⁹ Şenferâ, *Dîvân*, 62.

¹²⁰ Nurettin Ceviz - Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatından Manzum Klasik Metinler ve Tercümelere* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2021), 12.

Lütüfkârlık taslayan kişi, bana bir lütuf gibi görmesin diye toprak ufalayıp yerim (de minnet altına girmem).¹²¹

Şenferâ bu beyitlerde başkalarına muhtaç olup minnet altında yaşamak-tansa açlıkla savaşmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Ona göre birinin yemeğini yiyip minnet altına girmektense toprak yemek daha iyidir. Şenferâ açlığı bir düşmana benzetmiş ve oyalamak suretiyle onu öldürdüğünü ifade etmiştir. Nitekim zamanla açlığın ismini dahi unutma noktasına gelmiştir.

Şenferâ, çok yemenin kınanacak bir davranış olduğunu ve kişiliğinin buna müsaade etmediğini şu şekilde ifade etmektedir:¹²²

وَلَوْلَا اجْتِنَابُ الدَّامِ لَمْ يُلْفَ مَشْرَبٌ يُعَاشُ بِهِ إِلَّا لَدَيْ وَمَأْكَلٌ
وَلَكِنَّ نَفْسًا مُرَّةً لَا تُقِيمُ بِي عَلَى الدَّامِ إِلَّا رَيْثَمَا أَتَّحَوْلُ

Kınanmaktan çekinmesem, yaşamak için her türlü yeme ve içme yanımda bulunurdu.

Ama (bende) öyle bir kişilik var ki, beni yerdirmeye (yeme içmenin peşine düşerek küçük düşmeye) tahammül ettirmez. Ancak (karnı tıka basa doldurmadan sadece açlığın geçici olarak) çaresine bakacağım kadar (dayanabilir).

Şenferâ, yukarıdaki dizelerde karnın tıka basa dolu olmasını hoş karşılamadığını ve sadece açlığını bastırmak için bir şeyler yiyip içtiğini belirtmektedir. Şenferâ; kişiliğinin, zevk için ve gereğinden fazla yemeye izin vermediğini ifade etmektedir. Nitekim kendisi de imkânı olduğu halde az bir yemekle hayatını devam ettirmektedir. Şenferâ'ya göre, kişinin sofrasında çeşit çeşit yemek ve içeceği bulunması doğru değildir.¹²³ Bu durum başkaları tarafından yerilmeye sebep olabilir. Bu bağlamda onun; fakirliği, yeme içme konusunda savurgan bir tutum sergileyen bir yaşam tarzına tercih ettiği söylenebilir. Şenferâ için

¹²¹ Şenferâ, *Dîvân*, 62.

¹²² Şenferâ, *Dîvân*, 63.

¹²³ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 3/1255.

günlük yaşamını devam ettirebileceği kadar yiyecek bulması yeterlidir.¹²⁴ Bu konuda kendini zayıf boz kurda benzetmektedir:¹²⁵

وَأَعْدُو عَلَى الْقُوْتِ الرَّهِيْدِ كَمَا عَدَا
أَزْلُ تَهَادَاهُ التَّنَائِفُ أَطْحَلُ

Az bir azık için, ovaların birbirine hediye ettiği zayıf boz kurdun erken kalkması gibi ben de erken kalkarım.

Şenferâ, bu beyitte kendi işini kendisi gördüğünü ve başkalarına muhtaç olmadığını ifade etmektedir. Şenferâ, dizelerinde öncelikle sa'âlik şairlerin temel özelliklerinden; çöl ve dağlardaki zorlu yaşam koşullarından bahsetmektedir. Şair bu mısralarında kendisini, savaşçılığı ve savaş ruhunu temsil eden bozkurda benzetmektedir. Burada şair, kurdun özgür ruhu, hızlı koşması; doğayı ve sarp arazileri okuyabilme ve doğanın şartlarına uyum sağlayabilme kabiliyetiyle kendi yeteneklerini özdeşleştirmektedir.¹²⁶

وَأَلْفُ وَجْهَ الْأَرْضِ عِنْدَ افْتِرَاشِهَا
بِأَهْدَأُ تُنْبِيهِ سَنَاسِنُ فُحْلُ
وَأَعْدِلُ مَنْحُوضاً كَأَنَّ فُصُوصَهُ
كِعَابُ دَحَاهَا لَاعِبٌ فَهِيَ مُثَّلُ

“Kuru kaburgalarımın yükselttiği omzumu toprak üzerinde döşediğim zaman yere alıştırırım.”¹²⁷

“Kuru kolumu diker (yastık edinir)im. Sanki tümsek mafsallar, oyuncunun yaydığı aşık kemiklerdir.”¹²⁸

Yukarıdaki dizelerin devamında Şenferâ, kurdun ve kendisini benzettiği diğer hayvanların özelliklerini sıralamakta, teşbih ve istiare sanatını ustalıkta

¹²⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 5/2049.

¹²⁵ Şenferâ, *Dîvân*, 63.

¹²⁶ Şenferâ, *Dîvân*, 63-68.

¹²⁷ Ceviz - Çögenli, *Arap Edebiyatından Manzum Klasik Metinler ve Tercümeleleri*, 15.

¹²⁸ Ceviz - Çögenli, *Arap Edebiyatından Manzum Klasik Metinler ve Tercümeleleri*, 16.

kullanmaktadır.¹²⁹ Şenferâ, rahat mekânlara alışık değildir. Sert toprağı kendisine döşek, kollarını da yastık yaparak uyumayı, minnet altında sürdürülen rahat bir yaşama tercih etmektedir.

Şenferâ, hayat şartları değişse de kişiliğini koruduğunu ifade etmektedir. Ona göre zenginlik ve fakirlik aynı seviyededir. Kişi her iki durumda da ahlakî değerlerini korumalıdır. Yoksulken kimseye el açıp boyun bükmemeli, yaşamını onurlu bir şekilde sürdürmelidir. Zengin olduğunda ise servetini başkaları üzerinde gösteriş aracı olarak kullanmamalı, her koşulda paylaşımcı bir kişiliğe sahip olmalıdır:¹³⁰

وَأَعْدِمُ أَحْيَانًا وَأَعْنِي وَإِنَّمَا
يَنَالُ الْغِنَى ذُو الْبُعْدَةِ الْمَتَبَدِّلِ
فَلَا جَزَعٌ مِنْ حَلَّةٍ مُتَكَشِّفٍ وَلَا
مَرِحٌ غِبَّ الْغِنَى أَتَّخِيلُ

"Ara sıra yoksul kalırım, zenginleşirim de... Zenginliğe de ancak benim gibi cefakâr kişiler ulaşır."

"Bundan dolayı ne yoksulluktan sızlanıp dilenir ne de zenginlikle şumarıp kibirlenirim."

Yukarıdaki beyitlerden hareketle Şenferâ'nın başkalarına muhtaç olmadan yaşamayı ilke edinen bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir.¹³¹ Ona göre gerçek erdem, minnet altına girmeden gerekirse az bir azıkla yetinmektir.¹³² O, imkânı olsa bile fazla yemek yemeyi, rahat yerde yatmayı ve sabit bir mesken edinmeyi tercih etmemektedir.¹³³ Nitekim kendisi de diğer sa'âlik şairler gibi çöl ve dağlarda yaşamış, tabiatı kendisine yurt edinmiştir. Şâir, divanında -yukarıdaki konular haricinde- yaptığı kahramanlıklar, baskınlar, yaşadığı sevdalar gibi birçok temaya yer vermektedir.¹³⁴

¹²⁹ Şenferâ, *Dîvân*, 63-72.

¹³⁰ Şenferâ, *Dîvân*, 69.

¹³¹ Şenferâ, *Dîvân*, 93-96.

¹³² Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 6/2061.

¹³³ Şenferâ, *Dîvân*, 14.

¹³⁴ Şenferâ, *Dîvân*, 9.

3.2.2. Suleyk b. es-Suleke (ö. 605)

Şairin asıl ismi Suleyk b. ‘Amr es-Sa’ dî et-Temîmî’dir.¹³⁵ Annesi Habeşistan asıllıdır.¹³⁶ Annesi siyahi renkte olduğundan ona nispetle Suleyk b. es-Suleke veya Seleke denmiştir.¹³⁷ Şair, Temîm kabilesine mensuptur. Suleyk de Tebbeta Şerran ve Şenferâ gibi kabilesi tarafından dışlanmış ve alt tabakadan görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak ikinci sınıf insan muamelesi görmüş ve derin bir fakirlik yaşamıştır. Kabiledeki sınıfsal farklılık Suleyk’i rahatsız etmiş ve o, kendisini ve ailesini bu durumdan kurtarmak için çabalamıştır. Bununla birlikte kabile içerisinde zayıf bir pozisyonda olmaları, haksızlığa karşı seslerini yükseltip kendilerini savunmalarına engel olmuştur. Suleyk ise çözümü sa’âlik şairler hareketine katılmakta bulmuştur. Aile ve akrabalarına karşı yapılan haksızlığa dayanamayan Suleyk bu duyguyu “Yaşadığım sıkıntılar saçlarımı beyazlattı” sözleriyle ifade etmiştir.¹³⁸

Sa’âlik şairler kendilerine yapılan haksızlığa şiir ve kılıçla karşı durmaya çalışmıştır. Suleyk, hem kılıç hem de sözle mücadele eden şairlerdendir. O, yenilgi ve zillete düşmeyi asla kabul etmediğini şu sözleriyle ifade etmiştir: “Ben zayıf olsaydım, köle olurum. Kadın olsaydım, cariye olurum. Ey Allah’ım! Hayal kırıklığından sana sığınırım. Korkuya gelince, kimseden de korkmam.”¹³⁹

Suleyk’in şiirlerinin ana teması, katıldığı baskınlar ve bu esnada yaşadığı maceralardır. Bunların dışında -az olmakla birlikte- fakirlik olgusunu da işlemektedir. Şair, yaşadığı fakirliği ve bir baskın sonucunda el koyduğu deve kerwanını şu dizeleriyle tasvir etmektedir:

وَعَاشِيَةٌ رَاحَتْ بِطَانًا ذَعَرَتْهَا
بِسَوْطِ قَتِيلٍ وَسَطَهَا يَتَسَيَّفُ
وَمَا نَلَتْهَا حَتَّى تَصْعَلَكُ حِقْبَةٌ
وَكَدْتُ لِأَسْبَابِ الْمَنِيَّةِ أُعْرَفُ

¹³⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-şu’arâ’*, 246.

¹³⁶ İsfahânî, *Kitâbu’l-eğânî*, 2/34.

¹³⁷ Ebu’l-Abbâs eş-Şerîşî, *Şerhu Makâmâtî’l-Harîrî*, ed. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Kahire: el-Muessesetu’l-Arabiyyetu’l-Hadîse, 1969), 1/388.

¹³⁸ Halil el-Bedevî, *Uzemâ’ ve Meşâhîr* (Umman: Dâru Usâme, 1999), 224.

¹³⁹ Humeyd Adem Suveyni - Kâmil Saïd ‘İvâd, *es-Suleyk b. Suleke- Ahbâruh ve şî’ruh* (Bağdat: Matbaatu’l-Ânî, 1984), 13.

وَحَتَّى رَأَيْتُ الْجُوعَ بِالصَّيْفِ ضَرَّنِي إِذَا قُمْتُ تَعْشَانِي ضِلَالٌ فَأُسَدِفُ

"Toplu halde otlayan nice develere korku saldım,

Ortalarına atılan öldürücü kamçımınla onları (develeri) önüme kattım.

Ben bunları elde etmeden önce uzun bir müddet fakir yaşadım,

Bu süre zarfında neredeyse ölümün kıyısından döndüm.

Öyle ki yaz aylarında gördüğüm açlık bana fazlasıyla zarar verdi,

Ayağa kalkmak istediğimde (açlıktan dolayı) gözüme perde inip baygınlık geçirirdim."¹⁴⁰

Suleyk, yukarıdaki dizelerinden de anlaşıldığı üzere son derece zor zamanlar geçirmiş ve fakirlikten dolayı çoğu kez ölümle burun buruna gelmiştir. Açlık, yaz aylarındaki çöl sıcaklığıyla birleşince şairin yaşadığı acı katlanmıştır. Nitekim Suleyk, çektiği fakirlikten kurtulmak için sa'âlik şairler arasına katılmış ve bunun bir sonucu olarak kervanlara baskınlar yapmış ve çölde bulduğu deve sürülerini alıkoymuştur. Suleyk, bir baskından dönerken Benî Has'am kabilesine mensup bir kadına sarkıntılık yaptığı gerekçesiyle yakalanıp öldürülmüştür.¹⁴¹

Sa'âlik şairler, toplumlarındaki sosyal adaletsizliğe karşı seslerini şiir yoluyla yükseltmiş, fakirliğe birçok farklı boyutuyla temas etmiştir.

Sonuç

Câhiliye toplumunda, mensubu oldukları kabilelerinden çeşitli gerekçelerle dışlanan kimseler, birtakım yeni oluşumların içerisinde yer almıştır. Kabilelerinden kovulan veya dışlanan kişilerin içerisinde zaman zaman şairler de bulunmuştur. İslâm öncesi dönemde soy, sosyal statü ve kabile mensubiyeti birçok şeyin üzerinde tutulmuştur. Arap Yarımadası'nda hâkim olan kabilecilik ve sınıfsal yapı, zengin ve fakiri keskin çizgilerle ayırmıştır. Zenginlik, aristokrat sınıfın elinde toplanırken, fakirlik ve sosyal dışlanmışlık geniş kitleleri etkisi altına almıştır. Zenginler, lüks ve şatafat içinde yaşarken, fakirler açlıkla

¹⁴⁰ İsfahâni, *Kitâbu'l-eğâni*, 20/392.

¹⁴¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 237.

mücadele etmiştir. Fakir kimseler veya köle çocuğu olanlar kabileleri tarafından hor görülmüştür. Kabileleri tarafından dışlanan kimseler, bu durumun bir sonucu olarak sosyal ve ekonomik gerekçelerle su'lûk hareketine yönelmiştir. Nitekim sa'âlik şairlerden bazılarının toplumda, ten renklerine de atfla "Arap Kargaları" olarak adlandırılması, bu dışlanmışlığın en çarpıcı göstergelerinden biridir. 'Urve b. el-Verd ve Ebû Hirâş el-Huzelî ekonomik gerekçelerle; Şenferâ ve Suleyk b. es-Suleke ise sosyal gerekçelerle su'lûk şairler hareketine katılan kimselerdir. Sa'âlik şairlerin isim ve sayıları konusunda ise kaynaklarda bir netlik bulunmamaktadır.

Su'lûk hareketi, sosyal adaletsizliğe karşı bir başkaldırı niteliği taşımıştır. Nitekim dönemin toplumunda sermaye belli bir grubun elinde toplanmış ve zenginler sahip olduğu mülkü fakirler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Sa'âlik şairler, gözlemedikleri adaletsizliğe şiirleriyle karşı çıkmaya çalışmıştır. Bu nedenle su'lûk hareketi, İslâm öncesi Arap toplumundaki fakir, ezilmiş ve dışlanmış kimselerin sesi haline gelmiştir. Bu harekete katılanlar - zorla bile olsa- zenginlerden alıp fakirlere vermeyi meşru görmüştür. Dolayısıyla silahlanıp zengin ve cimri kimselerin kervanlarına baskınlar düzenlemiştir. Sa'âlik kelimesinin ve bu kategorideki şairlerin Türkçeye sadece "eşkiya", "yağmacı", "harami", "serseri şairler", "marjinaler", kurtlar (zü'bân), kötülük yapmaktan zevk alanlar (şüttâr), meşrû nizama başkaldıranlar (füttâk), hırsızlar (lusûs) ve başıboş dolaşanlar (ayyârûn) gibi olumsuz anlam çağrıştıran kelimelerle çevrilmesinin yetersiz olduğu ifade edilebilir. Nitekim bu gruptaki şairler, sosyal adaletin sağlanması noktasında kendilerince bazı çözümler üretmiş ve paylaşımı öne çıkarmıştır. Bu bağlamda "sa'âlik" kelimesinin "fakir kimseler" manasına gelen kök anlamını da göz önüne alan alternatif çevirilere ihtiyaç vardır.

Sa'âlik şairler, şiirlerinde kahramanlık, atılganlık, cesaret, paylaşım, diğerkâm olmak, kervan baskını, zenginlik ve fakirlik gibi birçok konuya temas etmiştir. "Mersiye" türü, kabilelerinden dışlanmaları ve akrabalık bağlarının güçlü olmaması nedeniyle bu şairler arasında çok fazla gelişmemiştir. Bununla birlikte su'lûk hareketinde beraber yer aldıkları dostları için sınırlı sayıda mersiye kaleme almışlardır. Sa'âlik şairler arasında en fazla öne çıkan temalardan birisi "fakirlik"tir. Şairler, onurlu bir fakirliğin cimri bir zenginliğe tercih edil-

mesi gerektiğini birçok beyitte ortaya koymuştur. Onlara göre fakirlik, üstesinden gelinmesi gereken bir zayıflıktır. Kişi bu durumdan kurtulmak için sürekli mücadele etmelidir. Gayret ettiği halde bulunduğu durumdan kurtulamayan, bununla birlikte cimri zenginlere tevessül etmeyen fakirler övülmüştür. İçerisinde bulunduğu zilletin farkında olmayan, asalak ve zenginlere yalakalık yaparak geçinen kişiler ise eleştirilmiştir. Bu bağlamda yaşanan adaletsizlik karşısında sessiz kalmak büyük bir zillet olarak görülmüştür. Dolayısıyla fakirler bulunduğu durumdan kurtulmak için aktif bir mücadeleye girişmelidir. Malını fakirlerle paylaşmayan cimri zenginler de sa'âlik şairler tarafından yoğun bir şekilde tenkit edilmiştir. Bu grup, şiirlerde sadece kendini düşünen ve başkalarının yaşadığı durumu görmezden gelen bencil kimseler olarak tasvir edilmiştir. Zenginleri bu tavırlarından vazgeçirmenin yegâne yolu ise onların mal ve kervanlarına zorlayıcı baskınlar yapmak olarak görülmüştür. Böylelikle sa'âlik şairlerin şiirlerinde, fakirlikten baskın maceralarına uzanan tematik bir değişim meydana gelmiştir.

Sa'âlik şairlerden olan 'Urve b. el-Verd, zenginliğin sadece belli bir kesim arasında dolaşmasının, toplumda adaletin tesis edilememesinin başlıca nedeni olduğunu ileri sürerek, zenginlerin ticaret kervanlarına baskınlar düzenlemiş ve ele geçirdiği malları fakirler arasında paylaşmıştır. 'Urve, cimri zenginlerin fakirlere yardım etmesini beklemenin beyhude bir iş olduğunu, onların ancak zorlayıcı baskınlar yoluyla hizaya getirilebileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte ahlakî değerlerin soy, nesep ve mülkten daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Şair, zengin olduğunda bile, annesinin ten renginden ve köle olmasından dolayı toplumu tarafından dışlandığını dile getirmiştir. Bu durum dönemin toplumunun, köle çocuklarını -ister fakir ister zengin olsun- her koşulda dışladığını ortaya koymaktadır.

'Urve'ye göre toplumda iki grup fakir vardır. Bunlardan ilki tembel fakirler, ikincisi ise onurlu ve mücadelecî fakirlerdir. Tembel fakirler zenginlerin ziyafetlerinden kalan yiyecek ve kemikleri toplayarak yaşamlarını sürdürmektedir. Buldukları zillete de rıza gösterirler. Bu tür fakirler hiçbir yardımı hak etmemektedir. İkinci gruptaki fakirler ise hayranlık duyulması ve takdir edilmesi gereken kimselerdir. Bu kesim, miskin miskin oturmak yerine düşmanla mücadele edip onların gönlüne korku salmaktadır. Bu kimseler onurlu kişiler

olup zilletten uzaktır. 'Urve, diğer sa'âlik şairlerden farklı olarak sosyal adaletsizliğe karşı mücadelesini çöl ve mağaralarda yaşamadan, kendi kabilesi içerisinde vermiştir.

Ebû Hirâş el-Huzelî, fazla yemek yemeyi hem elbiseye hem de ruha zarar veren bir unsur olarak görmüştür. Huzelî, fazla yemenin kendisini esir almasına izin vermediğini ve açlığının zamanla geçmesini beklediğini ifade etmiştir. Cimri kimselerin malını tüketmek yerine sadece su ile karnını doyurmayı yeğlediğini belirtmiştir. Çünkü ona göre cimri kişiler erdemli kimseler değildir. Nitekim fakir kimse elinde olanla yetinmeli, cimrilerin malını yiyerek minnet altında kalmaktansa ölmeyi tercih etmelidir.

Şenferâ, açlığı ve açlık hissini öldürülmesi gereken bir düşman olarak görmüştür. Ona göre sadece zevk için gereğinden fazla yemek kınanacak bir olgudur. Bu bağlamda sofrada çeşit çeşit yiyecek ve içeceğin bulunması da yerilecek bir husustur. Kişi, gününü geçirebileceği kadar yemek yemelidir. Şair bu yönüyle kendisini zayıf boz kurda benzetmiş ve rızık bulmak için erkenden yola koyulduğunu ifade etmiştir. Tıpkı kurt gibi kimseye muhtaç olmadan kendi yiyeceğini kendisinin temin ettiğine dikkat çekmiştir. Kurdun zorlu şartlarla mücadele edebilmesi ve doğayı okuyabilme kabiliyetiyle kendi becerilerini özdeşleştirmiştir. Bu bağlamda teşbih ve istiare gibi birçok belâgat sanatına şiirlerinde yer vermiştir. Şenferâ'ya göre zenginlik paylaşıldığında bir anlam ifade eder. Onurlu kimse yoksulken sızlanmaz, zenginleştğinde ise şımarıp kibirlenmez. Ayrıca kişinin sabit bir yeri ve rahat bir yatağı olmamalıdır. Suleyk b. es-Suleke da açlık nedeniyle birçok kez ölümün kıyısına geldiğini ve sıcak yaz aylarında çölde baygınlık geçirdiğini şiirlerinde ortaya koymuştur.

Sa'âlik şairler, şiirlerinde ahlakî değerlere önemli derecede atıfta bulunmuştur. Şairler, fakirliğin temelinde yatan adaletsizliğe karşı çıkarken, aynı zamanda toplumun ahlakî çürümesine de dikkat çekmiştir. Kişinin her koşulda paylaşımcı olması ve kendisini düşündüğü kadar ihtiyaç sahibi diğer kimseleri de düşünmesi gerektiği belirtilmiştir. Kendisinin de ihtiyacı olduğu halde elindeki imkânı başka kimselerle paylaşabilmek önemli bir erdem olarak sunulmuştur. Birçok şiirde fakirlerden ve davranışlarından övgüyle bahsedilmiş ve fakir olmak bir onur vesilesi olarak kabul edilmiştir. Toplumdaki tabakalaşmaya ağır eleştiriler getirilmiş ve sosyal düzenin sağlanabilmesi için ahlakî bir

dönüşüme ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Nitekim sürekli mal biriktirmek ve bu malı ihtiyaç sahipleriyle paylaşmamak toplumsal yozlaşmanın bir aracı görülmüştür. Sa'âlik şairlere göre zenginlik, ancak fakirlerle paylaşıldığında bir değer ifade eder; aksi halde sahibini cimriliğe ve ahlakî çöküşe sürükler. Sosyal nedenlerle su'lûk hareketine katılanların, ekonomik nedenlerle bu harekete katılanlara nazaran daha zorba ve acımasız olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal adaletsizliğe karşı itirazlarını edebî bir üslupla dile getiren sa'âlik şairler; teşbih, istiare ve mübalağa gibi birçok belâgat sanatını şiirlerinde ustalıkla kullanmıştır. Bununla birlikte sa'âlik şairlerin şiirlerindeki diğer temalar, sosyal adalet anlayışları, İslâm düşüncesiyle örtüşen fikirleri ve şiirlerindeki edebî üslupla ilgili detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Abbas, Ahmet Mahmut. *'Urve b. el-Verd eş-şâ'ir es-su'lûk*. Sudan: Omdurman İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Ahmed Emîn. *es-Sa'leke ve'l-futuuvve fi'l-İslâm*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1951.
- Bâbetî, Azîze Fevvâl. *Mu'cemu's-şu'arâi'l-câhiliyyîn*. 1. Basım. Beyrut: Dâru Sâdır, 1998.
- Bağdâdî, 'Abdulkadir. *Hizânetu'l-edeb*. nşr. Abdusselâm Muhammed Harûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 3. Basım, 1989.
- Bedevî, Halil. *Uzemâ' ve Meşâhîr*. Umman: Dâru Usâme, 1999.
- Brockelmann, Carl. *Târihu'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdulhalim en-Neccâr. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 5. Basım, 1983.
- Bûcî, Muhammed Bekr. *Muhâdarât fi târihi'l-edebi'l-Câhilî*. 3. Basım. Gazze: Câmiatu'l-Ezher bi-Gazze Kulliyetu'l-'Âdâb, 2013.
- Buhan, Yusuf. "Emevî Dönemi Su'lûk Şairlerinden Kattâl el-Kilâbî'nin Şiirlerinde Hapis Teması". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2023), 305-331.
- Bustânî, Fuâd Efrâm. *eş-Şi'ru'l-Câhilî (neş'etuh, funûnuh, sıfâtuh)*. 7. Basım. Beyrut: el-Matbaatu'l-Katûlikiyye, 1969.

- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Tâmir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009.
- Ceviz, Nurettin – Çögenli, Sadi. *Arap Edebiyatından Manzum Klasik Metinler ve Tercümelere*. 1. Basım. İstanbul: Akdem Yayınları, 2021.
- Dabbî, Mufaddal. *el-Mufaddaliyyât*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir ve Abduselâm Muhammed Hârûn. 6. Basım. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1979.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî el-'asru'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1960.
- Deyyûb, Vâil. "Hareketu's-sa'leke ve'n-nez'a el-ictimâ'iyye el-iştirâkiyye mine'ş-şu'arâi's-sa'âlik ila'l-Kerâmita". *el-Ma'rife* 36/407 (1997), 60-82.
- Doğan, Adem. "Arap Edebiyatında Su'lûk Şairlerin Şiir Temaları". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2020), 163-191.
- Durmuş, İsmail. "Su'lûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek 2/528-530. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Efendioğlu, Mehmet. "Muhadramûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/393-394. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddin. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Furat, Ahmet Subhi. *Arap Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan XVI Asra Kadar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1996.
- Gazi, Tuleymât. *el-Edebu'l-Câhilî*. Dimaşk: Dâru'l-İrşâd, 1998.
- Göçemen, Yakup. "Eşkiya (Su'lûk) Şair 'Urve b. el-Verd'in Sosyal Adalet ve Dayanışma Anlayışı". *Nüşa* 20/51 (2020), 117-146.
- Halîf, Yûsuf. *eş-Şu'arâ'u's-Sa'âlik fi'l-'asri'l-Câhilî*. 3. Basım. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1986.

- Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ' (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Hell, Josef. *Neue Hudaliten-Dirwane*. 2 Cilt. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1933.
- Hifnî, Abdulhalîm. *Şi'ru's-Sa'âlik*. Kahire: Metâbiu'l-Hey'eti'l-Mısriyye el-'Âmme, 1987.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi (Başlangıcından İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*. Ankara: Yeni Çizgi, 1995.
- İbn Kuteybe. *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1982.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2016.
- İbnü'l-Esîr, İzzettin. *el-Kâmil fi't-tarih*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec. *Kitâbu'l-eğânî*. nşr. İhsan Abbas. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2002.
- 'İvadullah, Seyyid Ahmed. *Mekke fi 'asri mâ kable'l-İslâm*. 2. Basım. Riyad: Dâru Melik Abdulaziz, 1980.
- Kutluay, Yaşar. "İslamdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1-4 (1957), 159-162.
- Meşe, Ramazan. "Câhiliye Dönemi Hanif Şairlerin Şiirlerine Tematik Bir Yaklaşım -Tevhid Anlayışı". *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (Haziran 2021), 197-227.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed. *Mecma'u'l-emsâl*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl. 4 Cilt. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1978.
- Mubârek es-Sadık. "el-Hembâte ve's-Sa'leke". *el-Arabî* 33/362 (1989), 71-75.
- Muhennâ, Abdülemir Ali. *Meşâhîru's-şu'arâ ve'l-udebâ*. 1. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Sarmış, İbrahim. "Ebû Hırâş el-Hüzelî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/158-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Suveyni, Humeyd Adem - 'İvad, Kâmil Saîd. *es-Suleyk b. Suleke - Ahbâruh ve şî'ruh*. 1. Basım. Bağdat: Matbaatu'l-'Ânî, 1984.

- Suyûtî, Celâleddîn. *el-Muzhir fî ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*. nşr. Ali Mansur Fuad. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967.
- Şenferâ el-Ezdî. *Dîvân*. nşr. Emîl Bedî' Yakub. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996.
- Şerîşî, Ebu'l-Abbas. *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: el-Muessesetu'l-Arabiyyetu'l-Hadîse, 1969.
- Şiblî, Tarık Sa'd İsmail. *el-Uşulu'l-fenniyye li's-şi'ri'l-Câhilî*. 2. Basım. Kahire: Mektebetu Garîb, 1982.
- Tameemî, Doaa Saad Kareem. *Su'lûk Şair Urve b. Verd ve Şiiri*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Teebbeta Şerran. *Dîvânu Teebbeta ve ahbâruh*. nşr. Ali Zülfikâr Şâkir. 1. Basım. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.
- Temir, Hakan. "İslâm'dan Önce Arap Yarımadasındaki Sa'âlik Grupları -Arap Kargaları Taifesinin Örnekleri-". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (Haziran 2018), 139-158.
- Tureyfî, Muhammed Nebîl. *Dîvânu'l-lusûs fi'l-'asreyn: el-Câhilî ve'l-İslâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Tülücü, Süleyman. "Mu'allakât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/308-310. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Tülücü, Süleyman. "Şenferâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- 'Urve b. el-Verd. *Dîvân*. nşr. Esmâ Ebubekir. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Usta, İbrahim. "Arap Edebiyatında Eşkiya Şairler". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish* 9/16 (2014), 1063-1092.
- Yıldırım, Kadri. "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında "Su'lûk" Şairler Hareketi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 177-209.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1993.

Zebîdî, Murtaza. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmus*. 42 Cilt. Beyrut: Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, 1965.

Zeydân, Corcî. *Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*. çev. Şevkî Dayf. 3. Basım. Dâru'l-Hilâl, 1936.